

LEIBNIZ JOGBÖLCSESZETI ÉS POLITIKAI ESZMÉI.

Irta FINKEY FERENC.

Leibniznak emlékezetét, halálának kétszázadik évfordulója alkalmából, hálás kegyelettel elevenítette fel a német jogtudomány is.¹ A szellemi közösség, ami a magyar jogi irodalmat a némettel összeköti, az őszinte hálaérzés, mellyel a magyar jogtudomány művelői a múltban és a jelenben a mi, német nagy tanító-mesterek iránt viseltettünk és viseltettünk, kedves kötelességünkkel teszi, hogy mi is lerójjuk az őszinte kegyelet önkéntes adóját ez alkalomból is a Leibniz emléke, az ő nagy jogász és politikai szellem iránt.

Leibniz a jogtudományok közül a jogbölcsezet és a politika terén fejtett ki nagyszabású munkásságot. Sem egyik, sem másik tudomány tekintetében nem alkotott ugyan önálló új rendszert, azonban irányító eszméivel, bátor kritikájával, reformgondolataival a jogbölcsezetben egy több mint száz évig uralkodó iskolának lett a megteremtője, a politika tudományában pedig az ő idejében épen éles ellentétben álló kiváló állambölcsezetek elméletei között oly bölcs, kivezető utat, oly helyes kiegyenlítést tudott teremteni, hogy szintén több mint egy századon át vezéregyénisége lett a német állambölcsezetnek, mint gyakorlati politikus megalapítója a német birodalmi politikának.

Leibniznak jogbölcsezeti és politikai eszméivel annál inkább érdemes és szükséges foglalkoznunk, mert amint jogbölcsezetének részletes kifejtői vagy méltatói közül többen reámutattak,¹ Leibniz az egyedüli a nagy bölcsezetek közt, aki elsősorban jogász volt, egész bölcsezeti rendszerét mint jogász építette ki, vagyis bölcsezeti spekulációiban, metafizikájában, sőt az exakt tudományokban. így a mate-

¹ L. Deutsche Juristen-Zeitung. 1916. 1053 l.

matikában is érvényesítette jogászai készségét. Talán ő az egyetlen nagy jogbölcsész, aki a jogtudományt tekinti kiindulási pontnak s egyben összekötő kapocsnak az összes tudományokra nézve, aki az erkölcsant, sőt a teológiát is a jogtudománynak rendeli alá, illetőleg azokat alkalmazott jogtudományoknak nevezi. Az egész világegyetem, a monaszok rendszere szerinte az «isteni jogrendszer», a világ törvénykönyve, melynek szabályait minden lény, minden monasz követni köteles.

Leibniznak ez a jogászias alapfelfogása, valamint gyakorlati politikus és hivatásos diplomata minősége magyarázza meg azt a világosságot, szabatoságot, melyet mindenféle tudományos munkájában tapasztalhatunk, valamint azt a gyakorlatiasságot, ami szintén egész tudományos működését jellemzi. Mint jogbölcsészt és tudományos politikust különösen kiemeli Leibnizot éppen a természetjogi és észjogi írók közül helyes gyakorlati érzéke. Ő állítja fel vezérelveül, hogy a jog az emberek gyakorlati céljait, a közjólétet van hivatva szolgálni («jura ad servandos, non ad perdendos homines nata sunt»), tehát annak tanításánál, tudományos művelésénél is a gyakorlati életet, annak szükségleteit, a közösség, az összesség javát kell szem előtt tartani. Az ő jogbölcsészete azért amennyire magas eszményi régiókban jár, a világegyetem törvényeivel, az istenség lényegével áll összhangban, másfelől annyira átérzi a jog gyakorlati hivatását, oly helyesen old meg számos magánjogi, közjogi vagy büntetőjogi problémát, hogy azokra ma, kétszáz év múltán, a szaktudományok óriási előhaladása mellett sem tudunk jobb megoldásokat produkálni.

Mint életírói és bölcsészetének részletes kifejtői eléggé kiemelik valódi reformatori és szinte prófétai lélek volt benne, aki a jog és a politika terén sok oly üdvös reform-

¹ G. Hartmann: Leibniz als Jurist und Rechtsphilosoph. Tübingen 1892; Hinrichs: Geschichte der Rechts- und Staatsprinzipien. III. Band. Leipzig 1852; Zimmermann R.: Das Rechtsprinzip bei Leibniz. Wien 1852; Guhrauer: G. W. Leibniz. Breslau 1842; Kuno Fischer: G. W. Leibniz. Hidelberg, 3. Aufl. 1889.

gondolatot vetett fel, melyeket ma sem tudtunk még megvalósítani, de az ő általa tört úton, az ő javaslatai szerint igyekszünk keresztülvinni. Valósággal előre látta, megérezte a jogi és állami intézmények jövő alakulását, felismerte a gyakorlati élet legégetőbb szükségait s oly helyes javaslatokat készített a jogtanítás, a magánjogi törvénykönyv reformjára, oly egészséges gondolatai vannak a közgazdasági és a szociális bajok megelőzésére, elhárítására vonatkozólag, oly szép és gazdag programot állít fel a jogtudományok továbbfejlesztésére, melyek ma is legnagyobb részben megszívlelendők és megvalósításra méltók.

Mi az oka mégis, hogy Leibnizot nem sorozhatjuk a jog- és állambölcészlet legfényesebb, világraszóló vezéralakjai, a rendszeralkotó szellemóriások közé? Kétségtelenül nem szellemi inferioritása, nem az, mintha nem lett volna képes önálló jogbölcészeti vagy politikai rendszert kidolgozni, hanem egyszerűen az a körülmény, hogy töméntelen sokoldalú tevékenysége, folytonosan nyughatatlanul a legmélyebb okok s a legtökéletesebb megoldás után fürkészés, a rengeteg bűvárkodás, végtelenül sűrű levelezés meggátolták abban, hogy egy rendszeres jogbölcészeti vagy tudományos politikai vagy nemzetközi jogi nagyobb munkát kidolgozzon. De jelleméhez, egyéniségéhez szinte nem is illett volna a tankönyv- vagy kézikönyvírás. Hosszú életén át a különböző tudományokkal való beható foglalkozás folyton érlelte jogbölcészeti eszméit, nézeteit is. A politikában pedig a hazai és a világesemények adtak alkalmat eszméi, nézetei folytonos tökéletesítésére. Amint egész filozófiájának alapgondolata a tökéletesedés, úgy jogbölcészeti és politikai eszméit is ő maga folyton javíttatja, tökéletesíti.

Mind jogbölcészeti, mind politikai eszméit tehát valósággal össze kell szedegelnünk a jogi, politikai, bölcészeti különböző tudományos munkáiból, röpirataiból és tudományos értekezés számba menő leveleiből.

I.

Leibniz jogi tanulmányai és ifjúkori jogtudományi művei.

Leibniz élettörténetéből ismeretes, hogy rendkívüli tehetsége, éles és gyors felfogása s tudományszomja már gyermekifjú korában feltűnt. Tizenöt éves korában, amikor a lipcei egyetem jogi fakultására beiratkozott, már járatos volt a filozófiában, logikában, matematikában, a teológiában. Atyja könyvtárából rengeteg tudományos könyvet átolvasott és azok felett sokat elmélkedett. Céltudatosan lépett a jogi pályára. Ambíciója volt, hogy a lipcei egyetemen doktori fokot szerezve, bejusson a tizenkettes tanácsba (*Spruchcollegium*, *Schöppenstuhl*) s később egyetemi katedrára jusson. Részben családi tradíciók készítették erre a pályára (atyja, egyetemi tanársága előtt, hosszabb ideig gyakorlati jogász volt, anyai nagyatya, Wilhelm Schmuck, jónevű jogi író, egy távolabbi rokona, J. Strauch, braunschweigi jogtanácsos, később jogtanár volt. L. *Hartmann* id. m. 6.), részben és talán elsősorban azonban saját képességeinek felismerése s a jogi pályán azok előnyös érvényesíthetése, vagyis a már ekkor feltörő gyakorlati érzéke tanácsolták neki a jogi pálya választását.

Rendkívüli tehetsége és alapos előkészültsége folytán játszva végezte el az akkori jogi studiumokat. Kiváló jogtanárai a lipcei egyetemnek éppen ez időben nem is voltak. Schacher és Schwendendorfer, akiktől jogi tárgyakat hallgatott, nem mentek kiválóság számba. Mint jogász is örömet hallgatta a bölcészeti studiumokat s legtöbbet éppen Jacob Thomasiustól, a nagy Christian Thomasius atyjától, a szintén kiváló filozófustól, valamint a jenai jeles matematika-tanártól, Erhard Weigel-től tanult, akinek hallgatása végett egy félévre Jénába rándult. Az azonkori jogi tudományok, a római jog és a kanoni jog nem is elégíthették ki Leibniz mohó tudásszomját. Szerencséjére alkalmá nyílt a lipcei Hofgericht egy ismerős tanácsosa révén már egyetemi hallgató korában a bírósági ügyiratokat s ezzel a gyakorlati

jogot is tanulmányozni. Maga írja önéletrajzában: «Miután hivatásomul a jogtudományt választottam, abbahagytam minden más dolgot (t. i. az addig kultivált költészetet és a skolasztikus «szórszálhasogatásokat») és teljesen ennek a célnak szenteltem magamat, ahol gazdagabb gyümölcsök vártak rám. Észrevettem azonban, hogy előző történeti és bölcsészeti tanulmányaim nagyon megkönnyítették a jogtudományok megértését, a törvényeket minden nehézség nélkül megértettem, ezért nem sokáig időztem az elméletnél, úgy néztem le arra, mint könnyű munkára és kíváncsian siettem a gyakorlati jogtudományhoz.» A gyakorlati jognak, főleg a peres eljárásnak ez a korai megismerése, a perkivonatok és ítéletek készítése (ami a német nyelven írásban is alkalmat adott neki) nagy örömet szerzett és másrészt a gyakorlati jogalkalmazás művészetébe nyújtott neki bepillantást. Jellemző reá s későbbi írói jellemvonásával és életfilozófiájával teljesen összhangban áll az a beismerése, hogy a bírói állást megtanulta becsülni, ellenben az «ügyvédi fogások» visszatetszőleg hatottak rá. Leibniz egész filozófiájában s gyakorlati tevékenységében is mindig a közvetítés, a kiegyenlítés mestere maradt, az egyoldalú álláspont, az ügyfél-munka — mint Kuno *Fischer* megjegyzi — mindig ellenszenves volt előtte s mint gyakorlati jogász is szívesebben lett volna bíró, mint ügyvéd (*K. Fischer* id. m. 45.).

Legelső, nyomtatásban megjelent jogi dolgozatában: «A jogban előforduló nehézségekről vagy a jog köréből kiválasztott bölcsészeti kérdésekről»,¹ melyet a magister philosophiæ cím elnyerése végett írt, 18 éves korában, épen a szakjogászokat igyekszik megóvni az egyoldalúságtól, a filozófia kevésrebecsülésétől. Helyesen mutat rá, hogy a jognak mennyi sok helye valóságos labirintus maradna a filozófia vezetése nélkül; hivatkozik Ulpianusra, aki a jogtudományt az «isteni és emberi dolgok tudományának»

¹ Specimen difficultatis in jure seu questiones philosophicæ amcniiores ex jure collectæ. 1664.

nevezte, mert meg volt győződve, hogy filozófiai belátás és előkészültség nélkül se hivatásos jogász nem lehet valaki, sem a jogtudományokat el nem sajátíthatja. Ennek illusztrálására aztán számos találó példával igyekszik igazolni, mennyire összefügg a jog a logikával, a metafizikával, sőt a matematikával és a fizikával is (határok megállapítása, specifikáció, konfúzió). Maga az egész dolgozat azonban még erősen skolasztikus ízt, szavak magyarázatára, formalisztikus okfejtésekre szorítkozik, csak itt-ott lehet kivenni belőle «az oroszláncörmöket» (Hartmann, id. m. 9.).

Jelentősebb és nagyobb értékű a következő évben, 1665-ben értekezése a «feltételekről» (doctrina conditionum). Fitting¹ és Hartmann,² mint a legszellemesebb s a logikai fogalomkifejtés tekintetében ma is mintaszerű tanulmányt emelik ki. Előszavában az ifjú szerző maga mondja, hogy ez a kérdés, a feltételes jogügyletek problémája, amit a római jogászok oly sok szellemmel és mélyreható élességgel tárgyaltak, bizonyos mértékben a jogi logika egy részét alkotja, mert a jognak hipotétikus tételeit tárgyalja. Ez mintegy próbája «az abszolút, a matematikai módra demonstrálható igazságnak» a jogban. A fiatal Leibniz virtuozitással elemzi végig a «feltétel» fogalmát s annak összes gyakorlati eshetőségeit. Logikai és matematikai képzettségét kitűnően érvényesíti itt s levezetéseit mint minden időkre érvényes abszolút igazságokat állítja fel. Még mindig a régi iskola formalisztikus rendszerének hatása alatt áll, a jogtörténeti fejlődésre egyáltalán nincs tekintettel.

A harmadik s kétségtelenül legjelesebb ifjúkori jogi értekezése, ami neki a jogi doktori címet is megszerezte, az «összebonyolított jogesetokről» írott szintén éles logikai érzékről és filozófiai készségről tanúskodó tanulmánya.³ Ezt a kis művet még Lipcsében készítette s ennek szóbeli védelmezésével óhajtotta a lipcei jogi fakultáson a doktori címet

¹ Der Begriff der Bedingung. Archiv für zivilist. Praxis. 39 köt. 1856.

² Hartmann id. m. 13.

³ De casibus perplexis 1666.

elnyerni. A lipcei jogi kar azonban Leibnizot fiatalsága miatt — a sok idősebb pályázóra való tekintetből — nem bocsátotta a promócióra, ő pedig tehetségeinek felismerésén alapult méltó önértékelésben nem akart várni tovább a doktori rang megszerzésére s ezért odahagyta szülővárosát, Lipszt s az altdorfi egyetemre ment, ahol 1666 nov. 5-én a legfényesebb sikerrel megtartotta a nyilvános vitatkozást s a legteljesebb elismerés mellett elnyerte a jogi doktorátust. A vitában kitűnt széleskörű készsége, éles esze, ragyogó előadási képessége annyira bámulatba ejtette az altdorfi jogi fakultást, hogy a nürnbergiek lépéseket tettek, hogy őt egy jogtanári állásra megnyerjék.

Ebből a harmadik ifjúkori művéből már erősen kiérzik a leendő jogbölcsész, aki «a valódi belső igazságot és a méltanyosságot igyekszik diadalra segíteni a merev jog felett s magát a formalisztikus dialektikát használja fel ehhez a győzelemhez» (*Hartmann G. id. m. 12.*). Az «összebonyolított jogesetek» alatt. t. i. Leibniz a jogi ellenmondásokat, antinómiákat érti, melyeknél két vagy többféle megoldás védelmére alapos jogi érveket lehet felhozni, amely jogász «csomópontok» megoldása azért belső logikai ellenmondásra látszik mutatni. Az ily esetek eldöntését némelyek lehetetlennek tartják, mások a sors által való eldöntését javasolják, ismét mások a bíró egyéni felfogására bízzák a döntést. Leibniz e különböző felfogásokkal szemben azt vitatja, hogy ily esetekben is lehetséges jogi, vagyis egyedül érvényes döntés, az ily összebonyolított kérdések is a valóságban feloldhatók vagy az illető ország tételes törvényei szerint vagy ennek hiányában «a természetes és általános emberi jog» szerint.¹ A tételes joggal szemben tehát, mint azt kiegé-

¹ A szemléltető példa, mintegy a «jogászai gordiusi csomó» megoldásának mintája gyanánt Leibniz a Digestákból az Aulus Gellius által Protagoras és Euathlus közt lejátszódott vitát hozza fel. Euathlus bizonyos honoráriumot ígért Protagorasnak a szónoklattanban való tanításáért, arra az esetre, ha első perét szónoki ügyessége által megnyeri. Miután azonban a tanítvány állhatatosan tartózkodott perek elvállalásától, Protagoras beperli őt a honoráriumért azzal a felhívással: vagy győztes ebben a perben

szító, hézagpótló jogot ismeri el «a természetes ész által feltalálándó jogot», amelyet azonban csak akkor lehet alkalmazásba venni, ha valamelyik fél javára attól eltérő pozitív szabály nem mutatható ki. A tételes jogban előforduló «hézagokra», melyeknek lehetősége és mikénti betöltése a legújabb jogbölcészeti irodalomnak is kedvenc vitakérdése,¹ Leibniznak megvan a világos és határozott álláspontja: a jog nem szűnik meg ott, ahol a pozitív törvények megszűnnek, sőt inkább ez utóbbiak «csak egy szerződés erejénél fogva érvényesek, mely szerződés teremti meg az államot, a törvényhozás jogát átviszi a fejedelemlre s a természeti és nemzetközi jogot korlátozza».

A Leibniz ifjúkori jogi művei közül magasan kiemelkezik végül «a jogtanulás és jogtanítás új módszeréről» írott nagyobb-szabású dolgozata, amelyet² már akadémiai pályájának befejezte után (az alt-dorfi vitatkozásra utaztában, úgyszólván néhány nap alatt) készített s amellyel mintegy az életbe kívánt belépni, programot adni jogászai készségéről s jogbölcészeti és jogpolitikai nézeteiről. Mint életrajzából ismeretes, ezt a művet Boineburg, kurmanzi miniszter felhívására készítette, hogy ezzel bemutassa a mainzi választófejedelem előtt képességeit és annak udvarában állást nyerjen. A dolgozat tehát külső körülményei szerint is mintegy program kívánt lenni s valóban belső tartalma szerint is tényleg egy jogbölcészeti és jogpolitikai tervrajz, mondhat-

s akkor fizetsz nekem a szerződés erejénél fogva vagy legyőzetel s akkor fizetsz az ítélet alapján. Euathlus erre azt feleli vagy én győzők a perben s akkor fedve vagyok a jogerős ítélettel vagy elvesztem a pert s akkor a szerződésünk értelmében nem tartozom fizetni. Leibniz a csomó megoldását, eltérőleg a Digestáktól, úgy állítja be, hogy Protagoras ugyan a keresetével, miután azt időelőtt, t. i. a szerződésbeli feltétel beállta előtt adta be, elutasítandó, cz azonban nem akadályozza őt abban, hogy tanítványának perbeli sikere alapján rögtön egy másik pert ne indítson és azt meg ne nyerje a szerződés szerint most már esedékes honorárium iránt. L. részletesen G. Hartmann id. m. 10—12.

¹ Zitelmann: Lücken im Recht. Bonn 1903.

² Nova methodus discendæ docendæque juris-prudentiæ 1667.; Újból kiadta előszóval Wolff Ch. 1748.

nók, egy jogi enciklopédia vázlatának tekinthető, melyből teljes bepillantást nyerünk a 21 éves fiatal jogász általános bölcsészeti és jogász felfogásába, megállapíthatjuk belőle geniális éleslátását, gazdag szellemét, óriási munkavágyát, a jogtudományok egész körének egészségesebb irányú művelésére, reformálására lelkében forrongó eszméket s terveket. A jogtudományok, különösen a jogbölcsészet és a politika alapkérdéseire vonatkozó felfogása, jogi reformprogramja később, élete folyamán, amint egész bölcsészeti rendszere kialakul elméjében, sok tekintetben módosult, tisztult, fejlődött ugyan s maga is kifejjezi, hogy szeretne volna e művét alaposabban átdolgozni, azonban így is, amint az ránk maradt, a Nova Methodus egy rendkívül becses jogi, oktatásügyi és jogpolitikai reformmunka, mely nemcsak a maga idejében gyakorolt mély és hosszú időn keresztül üdvös hatást a jogtudományok művelőire, de ma sem veszítette el egynémely kérdésben aktualitását.

A Nova Methodus két részre, általános és különös részre oszlik. Az elsőben Leibniz az összes tudományok művelésére s azok összefüggésére, beosztására vonatkozó nézeteit adja elő, a második rész foglalkozik különösen a jogtudomány módszerével, Leibniznak erre vonatkozó reformeszméivel.

Az első részből bennünket főleg csak az érdekel, hogy Leibniz szakít a skolasztikával és Bacont tekinti vezérecül a tudományok általános csoportosítása és művelése tekintetében. Eltér azonban Bacontól is és önálló utat tör annyiban, hogy nem az ember szellemi képességeit veszi kiinduláspontul, hanem az emberi ismeretek tárgyait, vagyis az emberi ismeretek alakja és anyaga szerint csoportosítja a tudományokat: metafizika, logika, gyakorlati bölcsészet, aritmetika, geometria, fizika, optika csoportjaira. A gyakorlati bölcsészetnek, mely a kellemesről s hasznosról és az igazságosról, vagyis az általános hasznonról szóló tanokat foglalja magában, egy része a jogtudomány: «valamely adott esetre vonatkozó jognak tudománya».

Közelebbről érdekel bennünket a Nova Methodus második része. Itt már teljesen önállóan, új csapáson halad. Bátran

hadat üzen az akkori jogi fakultásokon és a jogi tankönyvekben uralkodó jogtanítási rendszernek, különösen a Petrus Ramus (1515–1571) után ú. n. ramisztikus módszernek, ami az Aristoteles és skolasztikusok utánzásából állt, a megszabott szkémák (causa formalis, materialis, efficiens, finalis) szerint, az örökös kettéválasztás (dychotomia) alapján való tárgyalást írta elő. Leibniz¹ ezzel szemben a «hasonlíthatatlan Verulami Bacon» példájára hivatkozással, egy «természetszerű» rendszert ajánl, mely a «tökéletes jogász» eszméjéből indulna ki s megjelölné az utakat, amelyeken ehhez a tökéletességhez el lehet jutni. Ez az új rendszer arra vetné a fősúlyt, hogy a jogtanulóval, a szükséges elemi elméleti előismeretek közlése után, ismertessük meg minél előbb közvetlenül magukat a jogforrásokat. Vagyis adjuk a hallgató kezébe a törvénykönyveket, adjunk fel nekik gyakorlati jogeseteket és azok felett való elmélkedés, azok eldöntésében való gyakorlás által neveljük őket az önálló jogászi gondolkodásra.

Leibniz tehát nagyon bölcsen utal az elmélet és a gyakorlat logikai összefüggésére s különösen a jogtudományok, mint kiválóan gyakorlati tudományok tanításánál a feltétlenül szükséges elméleti és pedig bölcészeti előismeretek mellett elengedhetetlennek látja a rendszeres gyakorlatokat. A gyakorlatoknak két szakát sürgeti. Először az exegetikai gyakorlatokat, melyek a források olvasásából, azok körében felmerült vitás kérdések megfejtéséből állanak. Érdekes Leibniznak az a találó utasítása is, hogy a források olvasásánál engedjük a tanulót, hogy először minden külső segítség nélkül igyekezzék mélyére hatolni a kérdésnek s megoldani a felmerülő vitát s csak azután vagy szükségesetben vegyük elő a kommentátorokat. Ily elméleti és forrástanulmányok után jönnének két szemeszteren át a vitatkozásos és a jogalkalmazási gyakorlatok (curriculum polemicum, collegium disputatorio-practicum). Ezek a polemikus gyakorlatok nem szillogisztikus szörszálhasogatásokból állanak s nem is

¹ A ramisztikus rendszer részletes leírását J. G. Hartmann id. m. 18–20.

latin, hanem német nyelven tartatnának, mint a bíróságoknál szokásos. A tárgyalásra kitűzött jogeset megvitatása teljesen a mai bírói kontradiktórius tárgyalást utánozza. A praktikumban résztvevők közül kijelöltetik egy felperes, aki a jogeset tételét formulázza, megindokolja és az ellenféllel szemben védelmezi. Vele szemben az ellenfél kifogásokkal és duplikákkal igyekszik az ellenkező álláspontot védelmezni. Az erre kijelölt elnök dönti el aztán a vitát és indokolja a határozatot.

Leibniznak ezen iskolai jogi polémiák és praktikumok iránti javaslata, amelynek a magva ugyan már Nicolaus Vigeliushnál olvasható, mint «methodus juris civilis», testet is öltött a hannoveri, göttingai egyetemen, majd a XVIII—XIX. században sok helyen divatba jött különböző jogászönképző (iskola-törvénytörvényszék) alakjában s annak életrevalóságát eléggé bizonyítja az a számos kísérlet és javaslat a jogi praktikumok és jogalkalmazási kurzusok iránt, mellyel ma is foglalkozunk a jogi oktatásügy belső reformja terén.

Ezek a gyakorlatok azonban természetesen már csak az elméleti kiképzés után jönnek, tehát az elméleti tételek erősítésére és azok hasznának átértésére s alkalmazásának gyakorlására szolgálnak. Az elméleti képzés alatt nemcsak a filozófiát, logikát, hanem a jogtörténetet is érti Leibniz. Épen a bevezető előadásokban kell mindjárt tájékoztatni a tanulót a jog forrásairól és pedig úgy a régi, mint az új idők törvényeiről, a különböző országos-szabályokról (Landrecht-ek). Már ő pendíti meg a «belső» és a «külső» jogtörténet közti különbséget. E részben ugyan az ő disztinkcióját, mely szerint a belső jogtörténet a különböző népek és államok jogait, a külső pedig az általános történelmet jelentené, az újabb irodalom, így a Savigny-féle jogtörténeti iskola túlszárnyalta, de mindenesetre érdeme Leibniznak a jogtörténet tanításának követelése s ezzel a jogtanítás intenzívebbé, tudományosabbá tételének hangoztatása. Egyébként magát a jogtörténetet mint «történeti jogtudományt», vagyis a jogtételek rendszeres előadását «a történeti kifejlődés magaslatáról», csak a jogi képzést befejező studium gyanánt kívánja elő-

adni, amikor már lehet a hallgató előtt az elavult és a gyakorlatiatlan szabályokat bírálni. Viszont «a hisztorizmus túlhajtása» ellen helyesen figyelmeztet Leibniz arra, hogy a jogtörténetek történeti megokolása helyett ajánlatosabb, ha a tanár ezek racionális alapjára és gyakorlati céljaira mutat rá s ezzel azok helyes megértését és megtartását igyekszik elősegíteni (*Hartmann* id. m. 25.).

Fontos gyakorlati javaslata a jogtanítás módszerére nézve, hogy a definíciók szárazságát a történelemből és a mindennapi életből vett példákkal kell felfrissíteni, elevenné tenni. Ajánlatos továbbá az ítélőképesség ébresztésére a hallgatókat kérdeztetés által, konverzálva reászoztatni arra, hogy a felhozott eseteket maguk vonják a megfelelő technikus terminus alá és megfordítva egy megjelölt technikai fogalom alá a megfelelő esetet megtalálják.

Különösen a római jog s az annak nyomán formált pandekta-jog előadási rendszerére nézve szintén új utat akar törni Leibniz. A római jogforrások törvényes rendje (legális rendszer) szerinti előadást teljesen elveti, ehelyett azt ajánlja, hogy legelsőben a jogtételek és szabályok közös alapelveit, a legfőbb alapvető fogalmakat kell bemutatni (a ma ú. n. általános tanok), aztán a személyekről, majd a tárgyról, ezután a jogok és kötelességek szülő-okairól kell szólni, végül a jogok és kötelességek megszűnéséről.

A természetjog tekintetében előbb ismerteti Platon, Aristoteles, Grotius és Hobbes nézeteit, mit tartottak ezek az írók a jog főelvének. Leibniz szerint a különböző elvek, amiket ezek a nagy szellemek hirdetnek, voltaképen mind összeköthetők, ha a természetjognak három fokát különböztetjük meg, ú. m. a szigorú, a méltányos és a kegyes jogot. Mindenik következő fok tökéletesebb, mint az előző. A szigorú jog (*jus strictum*) a «háború és a béke joga». A személyek és a dolgok közt örök harc folyik, miután ez utóbbiak nem eszes lények. A személy győzelme a dolog felett adja a birtokot. Ha valaki valamely dolgot birtokában vett, azt senki el nem veheti tőle jogosan. Ha tehát valaki megsérti egy más ember személyét vagy dolgát, előáll a háború joga. A természetjog

első parancsa ez okból: ne sértsd a másét (neminem lædere). A méltányosság a harmoniában, az összeegyeztetésben áll. A méltányosság azzal szemben, aki megsértett bennünket, nem annak megsemmisítését, hanem a helyreállítást, a büntetést, a kárpótlást kívánja. Ez nem egyéb, mint az Arisztoteles «kölesönös» igazsága. A méltányosság törvénye tehát: add meg mindenkinek a magáét (suum cuique). A harmadik jogi elv, a kegyesség, egy az embernél felsőbb lény parancsa. Ez a felsőbb lény lehet a természet, Isten vagy egy ember. Utóbbi esetben az szerződés által jöhet létre. Istennek természetes akarata a kegyesség. Ami kegyes vagyis erkölcsös, az jó, hasznos, ami erkölcstelen, az elítélendő. A harmadik főelv tehát légy kegyes vagy erkölcsös (honeste vivere).

Nyilvánvaló, hogy Leibniznak ez a hármas fokozatú természetjoga a római jogászok hármas jogi főelvének szellemes magyarázata. Fontos azonban, hogy egy Leibniz ezeket az elveket mint egymás után következőket, mondhatnók mintegy a fejlődés három fokozatát állítja be, amint ezt még alább a természetjogi felfogása és államelmélete kifejtésénél fogjuk bővebben kiemelni, miután a természetjog hármas fokozatát később egy külön értekezésben alaposabban igyekezett kifejteni.

A Nova Methodus főérdeme az említett jogtanítási reformjavaslatokon kívül főleg az, hogy erélyesen hangoztatja a jogászi nevelésnek bölcsészeti és történeti megalapozását. A tökéletes jogtudomány csak a kész, kiképzett jogász számára való. Kész jogász pedig csak az lehet, aki a bölcsészeten és a történetben otthonos. Különösen az etikának, logikának és a metafizikának a joggal kapcsolatát, arra alkalmazását kell alaposan ismernie. De épúgy a jogtörténetet és az általános történelmet is hasonló alapossággal kell megismernie. Ez a tág látókör fogja a kész jogászt arra képesíteni, hogy a jogszabályok rengeteg tömegéből ki tudja választani a megfelelőt. Ha pedig a tételes jog nem kielégítő vagy ingadozó, képes legyen «a természetjog szerint» eldönteni az esetet és pedig mindig az utilitas reipublicæ, a polgárok közjára szerint. Nova meth. II. 50—77. §§.

Végül műve végén felsorol a fiatal Leibniz körülbelül harminc új feladatot, melyeket a jogtudomány tökéletesedésével ki kell majd dolgozni (*Catalogum desiratorum*, II. r. 101. §.). Így a jövő feladatai lennének: egy új *corpus juris*, egy elemi jogtudomány (*elementa juris*), szemléltető bemutatója a természetes jog elemeinek (*juris naturalis elementa demonstrative edita*), a jog bölcseszete (*philosophia juris*), a jog logikája (*tropi, formulæ, adagia juris*), a jog nyelvészete (*philologia juris*), jogi számtan (*arithmetika juris*), a törvénymagyarázat művészete (*ars hermeneutica*), jogi könyvtár, a kiváló jogászok élettörténete, jogi repertorium, az új jognak pandektái. A jövőre szülő feladatoknak ez a hosszú sorozata, melyek közül sokakat azóta tényleg meg is valósítottunk, sokak kivitelén ma is fáradunk, kézzelfogható bizonyosságai a Leibniz genialitásának, a jövőbe pillantó prófétai szellemének. Különösen, ha nem tévesztjük szem elől, hogy a *Nova Methodus* a 21 éves Leibniznak sebtében összeöltött műve volt.¹

II.

Leibniz eszméi a jogbölcseészet alapkérdéseiről és a különböző jogi reformkérdésekről.

Ifjúkori jogi dolgozatainál, valamint az azok közül kiemelkedő s már férfikorabeli alkotásai közé számítható *Nova Methodus*-ánál kétségtelenül fontosabbak és a jogtudományok történetében valódi kincseket képviselnek azok az eszmék, melyeket Leibniz különböző tudományos munkáiban, kritikáiban, leveleiben alkalmilag elejtett, hol bővebben, hol rövidebben kifejtett a jogbölcseészet egyes alapkérdései felől. Miután a *Nova Methodus* kíváncsi közlő

¹ Hartmann említi, hogy Leibniz élete végéig kedvvel foglalkozott ez ifjúkori programja egyes pontjain. 1712-ben, élete vége felé, nagy szorgalommal kutatta *Alfenus Varus* híres pande jogász élettörténetét. Állítólag halálos ágyában is ez az ifjúkori program-műve találtatott. Hartmann id. m.

sem a természetjog elemeinek, sem a jogbölcészetnek a kidolgozását, újabb és újabb tervei, fontosabbnak látszó újabb feladatai miatt nem tudta beváltani, csak ezekre a szétszórtnyilatkozataira, néhány kisebb értekezésre és alkalmi megjegyzéseire vagyunk utalva jogbölcészeti nézeteinek összeállításában, valamint az ezekkel rokon jogi reformeszméinek ismertetésében.³

Leibniz jogbölcészeti eszméi teljesen össze vannak forrva általános bölcészeti eszméivel. A nagy metafizikus, aki a monaszok elméletével Descartes szubstancia elméletét egy lépéssel előreviszi, a kitűnő pszichologus, aki a Locke értekezését az emberi értelemről oly helyes irányban egészíti ki és fejt tovább a maga *Nouveaux essays*-ben, a mélyen vallásos lelkületű bölc, ki a *Theodicæa*-jában a mindenség nagyszerű rendjét az Isten által előre megállapított harmónia gyanánt hirdeti, a nagy közvetítő szellem, aki mindig és mindenütt az ellentétek kiegyenlítését, a különböző nézetek kibékítését kíséri meg, nem tagadhatta meg magát a jogbölcészeti alapjainak, a jogbölcészet problémáinak vizsgálatánál sem. Mint jogbölcész is metafizikus és közvetítő

¹ Leibniz jogbölcészeti eszméit legkimerítőbben összeállította és legalaposabban ismerteti G. Hartmann a Jhering doktori jubileumára a tübingeni egyetem jogi fakultása által kiadott «Festgabe» kötetben: «Leibniz als Jurist und Rechtsphilosoph» címmel. A terjedelmes (121 oldal) értekezés Leibniznak nemcsak a jogbölcészeti, de a tételes jogtudományi működését is felöleli s a különböző jogi szakmákba vágó iratait (44—64 l.), valamint L. törvényhozási tervezeteit (31—44) is kimerítően bemutatja és értékeli. Ugyancsak kiváló értekezés: R. Zimmermann-tól: *Das Rechtsprinzip bei L.* (Wien 1852) a L. 200-ik születési évfordulója alkalmából.

² A L. jogi és jogbölcészeti műveiből vett idézeteket l.: *Dutens* L.; G. W. Leibniti opera omnia. 6 kötet. Genovæ 1789.; Onno Klopp: *Die Werke von Leibniz. Erste Reihe: Historisch-politische und staatswissenschaftliche Werke.* 11 kötet. Hannover 1864—1884.; G. Mollat: *Rechtsphilosophisches aus Leibnizens ungedruckten Schriften.* Leipzig 1885. 2 kiadása: *Mitteilungen aus L. ungedruckten Schriften.* Cassel 1887.

³ *Observationes de principio juris.* *Dutes* IV. k.; 1670.. *De tribus juris naturæ et gentium gradibus* Mollat id. m. II. 8—19.; *Méditation sur la notion commune de la justice.* Mollat 56—81.; *De justitiæ principiiis.* Mollat 95.; *Monita ad Puffendorffii principia.* 1709.

marad, a Grotius által megalapított természetjogot igyekszik előrevinni, biztosabb alapokra fektetni, de belevegyíti a jog-filozófiába a maga vallásos kiindulási pontját is, viszont annak mintegy ellensúlyozásául a közhaszon, a boldogság elvét is, az angol materialista filozófia vezető tételét. E közvetítő eljárása azonban még sem teszi őt eklektikussá, az ő jogbölcselete harmonikusan kiépített, szinte eredetinek tekinthető kiadása a természetjognak.

Alapfelfogása legélesebben kitűnik a korabeli jogbölcseletek művei felett gyakorolt kritikáiból. Grotiust felülmúlhatatlannak, Hobbest lángelméjűnek mondja, utóbbira azonban már kifejezi, hogy téves elveket hirdet és azokhoz mereven ragaszkodik. Thomasius Ch. jogi ismereteit dicséri, de bölcseleti felfogását már kifogásolja, a jog és az erkölcs éles szétválasztását nem helyesli, habár élete végén egy levelében maga Leibniz is szükségesnek látja a két fogalmi kör világosabb megkülönböztetését. Ellenben több helyen is lesújtóan nyilatkozik Puffendorfról, akinek természetjoga az ő idejében legnépszerűbb tankönyv gyanánt szerepelt az egyetemeken. Különösen kifogásolja Puffendorfnál, hogy a természetjogot a földi életre korlátozza s nem tartja bevonandónak a vallási vonatkozású kérdéseket, így a lélek halhatatlanságát. Hogy ez a mai szemmel nézve kétségtelenül túlhajtott kifogás elvi okokból eredt, mutatja, hogy az örökösödési jogban Leibniz tényleg csak a lélek halhatatlanságának elfogadása mellett tudja megmagyarázni a végrendelet értelmét és erejét, oly nézet, amivel már ő támaszpontot nyújt az örökösödési jog elleni későbbi észjogi és szocialista támadásoknak. Ugyancsak kifogásolja Puffendorfnál, hogy ez csak a külső cselekvésekkel kíván foglalkozni az észjogban, s nem öleli fel a bensőnkben maradt s külsőleg kifejezésre nem jutott tényeinket. Végül legfőbb kifogása, hogy Puffendorf a jogot az Isten parancsára alapítja s nem a dolgok természetében és az isteni értelem örök törvényeiben látja annak kútforrását. Az igazságosság, mint a természetjog legfőbb elve, Leibniz szerint nem az Isten önkényes akaratából, parancsából származik, hanem az Isten lényege, természete. Az igazságosságnak

tehát époly változatlan és örök érvényű törvényei vannak, mint a geometriának. Ugyanily természetű kifogásokat tesz *Cocceji*-val szemben is, aki az Isten akaratában vagy hatalmában látja a jog forrását (*De principio juris unico at adæquato*. 1669.). Leibniz szerint a jog forrása Isten bölcsessége és az emberi ész, ezek *közösen* szabályozzák az emberek cselekedeteit (*Observationes de principio juris* 1670).

A természetjog fogalmára és céljára nézve Leibniz Grotius-sal azonos alapon áll. A természeti jog szerinte is az emberi ész által felismert tökéletes és örökérvényű jog, melyet az Isten oltott az emberbe. Leibniz csak abban tér el Grotiustól vagy Thomasiustól, hogy ezeknél is világosabban hangsúlyozza, hogy a természetjog voltaképen észjog, azt eszünk-ből és eszünkkel kell kifejtenuünk, valamint abban, hogy ezeknél is erősebben ragaszkodik a klasszikus világhoz, így Platonhoz és Aristoteleshez s ez utóbbival egyetértve a jogbölcészetet, az erkölcsant és a politikát egy tudományba olvasztja. A természetjog szerinte nem egyéb, mint jogi formába öltöztetett erkölcsant, mely az ember összes, úgy külső, mint belső cselekvéseit szabályozza. Az észjog nem egyéb, mint erkölcsi hatalom, a köteleesség pedig erkölcsi szükségesség. Ez az erkölcsi hatalom korlátozza a nemes lelkületű eszes embernél a természeti hatalmat. S ki a nemes lelkületű ember? Az, aki másokat vagyis minden embert szeret, amennyire ezt az ész megengedi. Az igazságosság eszerint nem más, mint az emberszeretet vagyis a bölcs könyörületessége (*caritas sapientis*). Ki ne emlékeznék e fejtegetéseknél Platónra és Aristotelesre, Platónnak a lélek harmoniájáról, Aristotelesnek az igazságosság és a barátság összehasonlításáról szóló fejtegetéseire? Tényleg Leibniz világosan ismeri egy helyen, hogy a leghelyesebb bölcsészet abban áll, ha Platont, Aristotelest és Demokritost összeegyeztetjük.

Platónnal megegyezik, hogy a legfőbb eszméből, a tökéletesség, az Isten fogalmából indul ki, tehát metafizikus, az etikát és a jogbölcészetet is metafizikai alapra építi s emellett idealista, az erényt, az emberszeretetet tekinti a legfőbb erénynek. Ellenben Aristoteles tanítványa Leibniz

a teleologikus világnézet hirdetésében és a gyakorlatiasságban. A cél gondolatát, a közjó, a boldogság elvét, az osztó és kiegyenlítő igazság eszméit egyenesen Aristotelestől veszi át. Az etikai és jogbölcészeti kérdések gyakorlati megoldásában rendszerint nem Platont, hanem Aristotelest követi.

Nagy hódolattal van eltelve Leibniz a római jogászok gyakorlatias irányú jogbölcsekedése iránt is. A jog hármasság elvét (*principia juris*) az *Institutiók*ból betű szerint átveszi s a természetjog főelvei gyanánt illetőleg, mint a természetjognak három fokozatát állítja fel.

Mint Grotius tanítványa, ő is elvileg felállítja a különbséget a természeti állapotban fennálló, ú. n. természetes jog és az állami állapotban uralkodó törvényes vagy pozitív jog között. A természetes jognak három fokozata van. Ez a három fokozat azonban kiforrott nézetei szerint¹ nem történeti egymásutánt jelent, hanem csak a jog fejlődésének s egyes jogintézmények magyarázatának formáját, különböző szempontok szerint való megítélését.

A legelső fokozat: a szigorú jog kora vagy állapota. Az emberek kezdetben, a régi időkben nincsenek a mai fejlettség állapotban. Sőt az igazi tökéletes állapot ma sincs még közöttünk, ez csak akkor következik be (*in optimo reipublicæ*), ha minden ember a műveltség azon fokát éri el, hogy az erény, az emberbaráti szeretet gyakorlását, mint örömet fogja érezni. E két állapot, a szigorú jog szerinti vagyis természeti és a fejlettebb vagy éppen tökéletes állapot közti különbségtétel mellett fejti ki a *magántulajdon* elméletét. A tökéletes állapotban, amelynek az összes javak közössége felelne meg, a magántulajdon csak oly tárgyakra lenne elismerve, amelyek közvetlenül az ember testével vannak összefüggésben, a közvetlen életszükségek kielégítésére nélkülözhetetlenek. Miután azonban a legtöbb ember még mindig nincs annyira kiművelve, hogy az erényt, mint örömet érezné, csak külső kényszer által szoríttatik erre, így a lehető legnagyobb közhaszon elvének a természetjog szerint is a

¹ De tribus juris naturæ et gentium gradibus. *Mollat* 2. kiadás. 8—19.

magántulajdon felel meg. Mintha csak a későbbi szocialista kifogásokra felelne, midőn azt mondja: Ha nem mindenki a maga sorsának a kovácsa lenne, ha a külső szükségletei kielégítéséről mindenki nézve az állam gondoskodnék, akkor elszunnyadna a hasznos tevékenységhez szükséges hajtó erő. S ez esetben valódi zsarnoki külső kényszerre lenne szükség, hogy dolgozzunk. Valóban igazságos jóakarátú elosztása a közmunkának alig lenne található. S ha még ily emberek akadnának is, mindenesetre hiányoznék a közbizalom azok igazságossága iránt, miután mindenki természetből fogva hajlandó a saját szolgálatait és bölcsességét legtöbbre becsülni. Leibniz tehát a Grotius foglалási elméletét helyesen összeköti a Locke munka-elméletével, sőt úgy látszik ez utóbbinak ad előnyt, midőn azt mondja: miután az emberek mai átlagos jelleme mellett nem lehetséges a földi javakat az egyesek belső értéke szerint kiosztani, az egyesek szabad versenyré. kell bízni a tulajdonszerzést s a szerzett tulajdont biztosítani kell. Aki munkája által új dolgot produkált vagy egy eddig uratlan dolgot birtokába vett, az attól igazságtalanság nélkül szabály szerint meg nem fosztható.

A magántulajdon intézményének ily természetjogi védelme mellett azonban Leibniz, mint gyakorlati érzékű jogász, kifejezetten gondoskodik e jog túlhajtása, a vele való visszaélés ellen is. A jog legfőbb zsinórmértéke a közjó, a legnagyobb általános haszon lévén, az állam megtilthatja a tulajdon okatlan pusztítását, viszont segítheti az egyesek hasznos munkáját. Az általános biztonság, a közjóra nevelés érdekében az állam csorbát üthet az egyesek jogain. Ebből s az államnak «dominium eminens»-éből folyik az adókivetés joga is az egyesek vagyonára.

Ugyancsak felette érdekesek Leibniz fejtegetései a szerződések kötelező erejére nézve, aminek elvi megoldása az akkori természetjogi irodalomnak egyik legvitásabb kérdése volt. Leibniz e részben egyenesen szembe helyezkedik Grotiusszal. A szerződések jogi kötelező ereje szerinte nem az akarat önkényes megkötéséből, hanem belső gyakorlati okokon nyugszik, folyománya a jog kiindulási pontjául felvett kedvenc

tételének: *jura ad servandos non ad perdendos hominum nata sunt*. Egyébiránt Leibniz különbséget tesz a szerződések különböző kategóriái közt, ahhoz képest, hogy kis összegről vagy nagyobb értékről van-e szó s hogy *dolus* vagy *culpa* forog-e fenn a teljesítés elmulasztása körül, a perelhetőség és a teljesítés kötelessége különbözőképen bírálendő el.

A természetes jog második fokozata gyanánt, melynek elve az osztó igazság, a *jus proprietatis* szemben a *jus societatis* kérdéseit tárgyalja. A «társadalmi jog» fogalma alatt a társadalom eredetére, a család, a házasság és az állam bölcészeti alapjaira vonatkozó nézeteit foglalja össze. Aristoteles nyomán a természetes fejlődési elméletet hirdeti, azzal az eltéréssel, hogy a család, illetőleg a házközösség mint elemi, egyszerű emberi közösség, aztán az összetettebb társaság, a *societas* (város, terület, királyság) után, mint legfelső s mindent átfogó társadalmat, mely az emberi társaságok sorát megkoronázza, az Isten egyházát állítja a sorozat végire, mint erkölcsi világot a természetes felett, Istennel mint láthatatlan fejével és vezérével az élén. Mindezeknek a «természetes» társadalmaknak megalkotására maga a természet, a bennük levő vágy, valamint a szükség és haszon viszi az embereket. Miután azonban a természet maga is Istentől származik, így az összes emberi közösségek mint végső okra, Istenre vezethetők vissza.

A legmagasabb és legtökéletesebb fokozata végül a természetes jognak a kegyes jog, vagyis a boldogság, melynek elve az általános, egyetemes igazság. Ez átfogja az egész világot, a földet és a túlvilágot. Ennek központja Isten, a világ kormányzója. Itt, ebben a legtökéletesebb természet-jogban, teljesen összhangban van az erkölccsel az összeségre és «a nemes önmegtagadással cselekvő egyesekre» egyaránt hasznos és üdvös.

Leibniznak a jog hármas fokozatáról szóló fejtegetései kézzelfoghatóan tárják eléink az ő felfogását a jog alapelveiről és vezéreszméiről. A jog az emberi társadalom természetes és azért mindig meglevő, örökérvényű rendje. Jog volt az állam és a törvény előtt is. A jogot és a törvényt tehát nem

szabad azonosítani. A törvény emberek alkotása, a jog ellenben a természet, sőt maga az Isten műve. A jog verézesznéi ezért az igazságosság, a méltányosság, az erkölcs és az ember szeretet, vagyis az emberiség, a közjó legnagyobb mennyisége. A jog nem lehet igazságtalan, míg a törvény igen. Ha a jog a természetes igazság összeütközik a törvénnyel, a tételes igazsággal, ez esetben a bíró köteles ugyan a tételes szabályt, mint érvényes törvényt alkalmazni, de a tudománynak nem szabad a gyakorlatilag helytelent tanítania, vagyis a tudomány feladata ilyenkor összhangba hozni a tételes jogot az ideálissal. A mai szabadjogi felfogás híveinek túlhajtott követeléseire is, mintha csak felelne Leibniz, midőn azt mondja, hogy a pozitív jog tudománya nem kell, hogy egyszerű szolgálja legyen a törvénynek, az adott tételnek, hanem a fölé kell emelkednie, az ideálhoz kell mérnie a kritikát s ezzel a pozitív jog továbbképzését munkálnia. A mérték azonban, amihez a pozitív jogot mérni kell, nem a filozófiai rendszer kánona, hanem, ami az illető konkrét társadalomra a történetileg adott viszonyok közt a legalkalmasabb, ami által az összeségre a legtöbb jó, az egyesekre a legnagyobb tökéletesedés származik.

A jog legfőbb elve tehát, ha egy fogalomban össze akarjuk foglalni, a legnagyobb általános közjó: «summa juris regula est, omnia dirigere ad majus bonum generale». Leibniz, mint valódi nagy gondolkodó és mint kiváló gyakorlati érzékű jogász nem habozik az ellentétesnek hirdetett két elv: az önmagában szép, jó és igaz, egy szóval mondva: az erkölcsös és a hasznos, a boldogság eszméjét összekötni. Az erkölcstannak épúgy, mint a jogtudománynak végső vezéreszméje a jó ember, a tökéletesség gondolata, melynek elképzelt legnagyobb fokozata Isten. Így habár kétségtelenül a görög bölcsészek nyomán jár, de megneemesíti azok eszméit a keresztyén vallás legeszményibb gondolatával, a világ jósa-gos atyja gyanánt tekintett tökéletes lény, az Isten eszméjével. Előtte axiomaszerű igazság volt, hogy erkölcs nincs vallás nélkül, jog nincs erkölcs nélkül, az ő lelkében tehát a három kör tényleg egybefolyt s egész életműködése, filozó-

fiája, politikája erre irányult, hogy ezt a harmóniát a három nagy világtényező közt megteremtse, illetőleg előkészítse s az emberek közt népszerűsítse.

Hogy ezen alapfelfogása dacára, amellyel szemben a theologiai felfogásnak a jogbölcészetből leendő kiküszöbölésére nézve már Grotius és Puffendorf közelebb állnak a modern felfogáshoz, Leibniznak mégis nagy és üdvös hatása volt a XVII. s különösen a XVIII. század német jogbölcészetére, azt többször hangsúlyozott helyes gyakorlati érzékének, a Bacontól és Hobbestől bátran átvett közhaszon, a «lehető legnagyobb közjó» elvének köszönheti. Teljesen helytelen volna Leibnizot az utilitarizmus hívének tekinteni. A közjó eszméje nála az ókori *salus reipublicæ*-t jelenti, de megnemesített kiadásban. Az összeség, az állam minden tagjának, minden embernek a lehető legnagyobb java, boldogsága az, amit ő a «közjó» alatt ért. Ebből teremtette meg Wolf a «közboldogság» eszméjét s ez a magva a Jhering «szociálutilitarisztikus» elméletének is.

A jogbölcészetbe vágó egyéb fontos problémák közül még csak a büntetőjog alapvető kérdéseire, a büntetés jogára, a beszámításra és az akaratszabadságra vonatkozó eszméit kívánom röviden bemutatni.

Mint metafizikus, de mint egyszerre gyakorlati érzékű jogász is, érthető, ha Leibniz az akaratszabadság kérdésében is dualisztikus álláspontot képvisel. A monasz-elmélettől, a *præstabiliált* harmonia gondolatából logikai szükségszerűséggel folyik a determináció elve. Viszont az észnek törvényt alkotó erejéből, a jognak, mint erkölcsi hatalomnak felfogásából önként következik a szabadság eszméje. S Leibniz tényleg nem lát ellenmondást a két elv elfogadásában, illetőleg a kettőnek helyesen értelmezett összekötésében. Az egész világ előremegállapított rendje, a minden monaszban önkéntelenül működő isteni erő ugyan az abszolút determinizmust jelenti, de az ember mint reális élő lény az ép elmével véghezvitt cselekvéseinek, tetteinek maga az okozója, azokért tehát felelősséggel tartozik. A büntetés fogalmában, mint immanens

cél benne van a megtorlás eszméje a szabad akaratra visszavezethető bűnös cselekvésért.

Leibniz tehát, mint *Hartmann* G. találóan mutat rá (id. m. 113.), épen ellenkező felfogást hirdet, mint Kant. Míg Kant a kauzalitás törvényének merev hangoztatása folytán «a tünemények világában», tehát a való életben hirdeti a determinizmust s csak a «noumenonok» transzcendens világában ismeri el az erkölcsi szabadságot, Leibniz, mint gyakorlati érzékű jogász csak a metafizikában, mondjuk a vallásbölcészetben hirdeti a kötöttséget, ellenben a reális világban elengedhetetlennek látja az akaratszabadság elvét s fennakadás nélkül erre építi a megtorlást, a büntetőjogi felelősséget.

A tételes büntetőjogban tehát Leibniz világosan és határozottan az akaratszabadságot hirdeti vagyis a beszámítást ezzel az elvvel magyarázza. Az akaratszabadság alatt azonban nem az ok és motivum nélküli elhatározást, nem az abszolút, hanem a relativ akaratszabadságot érti. «Ha a tettes nincs is mindig abban a helyzetben, hogy minden benyomást világosan és tudatosan észleljen, ha sokszor hangulat vagy szeszély döntenek is a jobb okok ellen, mégis bizonyos, hogy az elhatározás oda fog billenni, amelyiken a megfontolás erősebb volt.» «Más oldalról, ha a determináció törvénye győz is túlnyomó erejével, a szükségesség akkor se abszolút, csak feltételes erkölcsi, az illető ok ilyenkor sem kényszerít, csak ösztönöz.» Az emberi jellem nem merev és változhatatlan. «Ha ma nincs is elég ellenállási erőnk az ellen-ingerek motiváló erejének leküzdésére, úgy nem kevésbé igaz, hogy jelentékeny hatalmunk és erőnk van a jövőbeli akaratelhatározásunkra, amennyiben figyelmünket bizonyos tárgyra irányíthatjuk és megszokhatunk bizonyos gondolkodási módot.» Mind oly tételek, melyeket a mai büntetőjogban is hirdetünk.

A büntetés jogalapjára és céljára nézve — híven közvetítő felfogásához, — Leibniz a később ú. n. összetett elmélet híve. Puffendorf művéről írt bírálatában és a *Theodicéában* határozottan kifejti, hogy a büntetést az igazság kívánja

meg, mint megtorlást és elégtételt az elkövetett rossz tettért. Az ily megtorlás szüksége végső fokon a legfőbb világtörvényen nyugszik, mely önmagában, függetlenül az Isten akaratától, de ő általa hajtatik végre s mely az ember lelkébe is be van vésve, mint a földi igazságszolgáltatás által gyakorlandó törvény. Azonban más helyütt, így a természetjog három fokozatáról szóló értekezésben, már világosan kifejezi azt is, hogy a büntetés csak akkor és csak annyiban igazságos, ha és amennyiben az általa okozott baj kisebb mind az egyesekre, mind az összeségre, mint a rossz tett büntetlenül hagyása. Vagyis Leibniz előfutára e részben is a mai szociál-utilitárius elméletnek (Jhering, Liszt F.). Ennek felel meg, hogy a javítást és az elrettentést is több helyen a büntetés mellékcéljának nyilvánítja. Leibniz ezzel a böles közvetítésével valódi úttörő lett a büntetőjogi elméletek terén, melyek alkotása a későbbi észjogi iskola egyik legkedvesebb problémája lett s lehet mondani e részben is hatalmasan megelőzte korát, amennyiben az általa megpendített egyesítés, a megtorló igazság és a közhaszon egyesítésén nyugszanak ma is az ú. n. klasszikus Büntetőtörvénykönyvek. Elméletének teljes visszhangját találjuk a XIX. század elején, sőt derekán is. Az Abegg elmélete, mintha csak annak hasonmása lenne. Hogy a megtorlás eszméje mellett mennyire felismeri és értékeli Leibniz a megelőzés eszméjének a fontosságát is mutatja, hogy a szegényügynek állami szabályozását főleg ily megelőzési célból, t. i. a szegénységből és nyomorból eredő bűntettek meggátlása végett sürgeti.

Jogbölcészeti eszméi mellett, melyekkel Leibniz kétségtelenül megtermékenyítette, új életre keltette s több, mint egy századon át vezető szellem gyanánt befolyásolta a német természetjogi, a róla elnevezett Leibniz—Wolff-féle természetjogi vagy észjogi iskolát s előkészítette a Kant—Hegel-féle észjogi korszakot, jogtudományi s különösen jogpolitikai szempontból nem hagyhatók megemlékezés nélkül Leibniz *kodifikatorius tervei* és javaslatai sem, melyekkel szintén új eszméket adott a XVIII. század végén s a XIX. elején fel-

újult kodifikacionális törekvéseknek s úttörője lett a porosz Allgemeines Landrecht megteremtésének.

Mint ismeretes, a komolyabb és figyelemreméltó kodifikacionális törekvések a XVI. században indulnak meg Európaszerte úgy a magánjogra, mint a büntetőjogra és a perjogra vonatkozólag. Hetmann Ferenc, francia jogász ad erre nézve valóságos programot «Antitribonianus» (1567.) c. vitairatában, mely hadat üzen a Justinianusi jogkönyvek uralmának, ami a glosszatorok és postglosszatorok működése folytán Franciaországban, Németországban egyaránt a felelevenített római jog erőszakolt alkalmazására vezetett. Hetmann egészen új, francia szövegű magánjogi törvénykönyvet javasol, mely a filozófiára építve, a római jogi források mellett a gyakorlati jogászok tételeit s «a mózesi jognak a természeti méltányossággal összeegyeztethető rendelkezéseit» olvasztaná egybe. Leibniznak, ha talán Hetmann hatása alatt állott is, kodifikatorius tervei egészen önállóknak tekinthetők.

Az új Corpus Juris tervét, mint láttuk, már a Nova Methodusban felveti s e tervének kivitelére hamarosan alkalma is nyílt. A kurmainzi választó-fejedelem épen ily kodifikatorius munkára hívja meg udvarába. 1668-ban, egy másik kurmainzi Hofrattal, H. A. Lasserrel közösen ki is adják «a megjavított Corpus Juris» tervezetét (Ratio corporis juris reconcinnandi). Leibniz nem megy oly messzire, mint Hetmann. A Corpus Jurist szinte védelmébe veszi, mint «a világ leggazdagabb és legkiválóbb jogesetgyűjteményét». Egyedül a rendszerét hibáztatja s erre ajánl új tervet, kilenc könyvbe óhajtván rendezni a rengeteg anyagot, felölelve a büntetőjogot, közjogot és az egyházjogot is, bevezetésül a jog általános elveit foglalván össze. E tervezethez 1668-ban készített emlékiratában¹ kifejti, hogy a szerkesztendő kilenc könyv nem új törvény kíván lenni, nem utóda, csak kísérője a réginek, hogy ezt a gyakorlat számára használhatóbbá tegye. A tör-

¹ Bedenken welchergestalt der Maßgeln des Justizwesens in theoria abzuhelfen. Az emlékirat kéziratban maradt, Guhrauer adta ki először 1838-ban.

vénykönyv mellett mintegy bevezetésül egy rövid «jogi útmutató» (Ausbund kurzer klarer Rechte) s utána egy törvénymagyarázati rész lenne csatolandó.

Ez a tervezet nem valósult meg. Hasonló sors érte Leibniznak egy későbbi tervét, illetőleg vállalkozását. Egy 1768—81 közti időből származó levelében¹ említi ugyanis, hogy ez időben Lipót császárhoz folyamodott az iránt, hogy megbízást nyerjen egy teljes törvénykönyv (Codex Leopoldinus) készítésére. Ez az új törvénykönyv is csak kulcs lett volna ugyan a római Corpus Jurishoz, azonban már ebben nemcsak a római jogi, hanem a német és a közös európai szabályok, valamint a gyakorlat megállapodásai is össze lettek volna foglalva s az új törvény mellett már nem lehetett volna hivatkozni a régire. Később, élete utolsó évében is említi egy levelében,² hogy a római Corpus Jurist nem törvény, hanem tanítómester gyanánt kell használni, a készítendő új törvénykönyvet egyrészt a régi hazai jog emlékeiből, másrészt a jelenlegi gyakorlatból, mindenekelőtt pedig a természetjog világos elveiből (ex evidenti æquitate) kell összeállítani.

Foglalkozott a hannoverai pénzügyek reformjával,³ a welf-uralkodóház trónöröklési jogának szabályozásával⁴ és a perjog és a bírói szervezet reformjával is s ez utóbbi iránt 1711-ben Nagy Péter orosz cárhoz intézett egy emlékiratot, kivel alkalma volt személyes megbeszéléseket is folytatni. Az orosz bírósági szervezet reformja tekintetében érdekes az a javaslata, hogy középen kell haladni a régi Oroszországban szokásos bírói önkény és a raffinált európai perjogi szabályok között. Ugyanezen emlékiratban a jogi oktatás tekintetében itt is hangsúlyozza a praktikumokat a magánjogi esetekből s azoknak «akik magasabbra óhajtanak repülni», a közjogból és államügyekből is.⁵

¹ *Klopp* V köt. 6—10.

² *Dutens*: IV. 253.

³ *Klopp* V köt. 446—463.

⁴ *Klopp* V. 101—148.

⁵ *Guerrier*: Leibniz in seinen Beziehungen zu Russland und Peter dem Grossen. Petersburg und Leipzig 1873.

Kodifikációs törekvéseihez számítható a boszorkányperek eltörlésében való közreműködése. Mint hannoveri udvari tanácsosnak két ízben is kellett (egyik eset 1677 dec. 12) jelentést kidolgoznia boszorkányperekben. Felvilágosodott lelkét utálattal töltötte el az embertelen rendszer s gyakorlati érzékét jellemzi, hogy minden irodalmi agitáció nélkül egyenesen a hannoveri nagyherceghez fordult és reábirta azt, hogy a boszorkánypereket törölje el.¹

III.

Leibniz mint politikus.

A politika tudományában, az ú. n. állambölcészészetben épen úgy vagyunk Leibnizzal, mint a jogbölcészészetben. Az állam bölcészeti alapjáról, céljáról, a politika legfőbb kérdéseiről sok eredeti mélyen járó s egyben gyakorlatias eszmét, reformgondolatokat hintett el, gyakorlatilag is kiváló politikus és hivatásos diplomata volt, aki két fejedelmi udvarnál szolgált ily minőségben s korának sok nagy politikusával, államfőivel volt állandó összeköttetésben, mindennek dacára a politika tudományában szintén nem jutott a legnagyobbak sorába, egy Aristoteles, egy Bodin, Machiavelli vagy Rousseau hírnevét nem volt képes elnyerni.

Ennek a magyarázata ugyanaz, amit a jogbölcészeti működése s annak jelentősége tekintetében megállapítottunk. Leibniz nem írt egy rendszeres politikai tudományos művet sem. Politikai tartalmú munkája ugyan számra és terjedelemre több és nagyobb maradt ránk, mint jogi és jogbölcészeti, de politikai dolgozatai még inkább, mint a jogbölcészetiek, alkalmi s legnagyobb részben gyakorlatias célzatú dolgozatok, ma úgynevezett publicisztikai tanulmányok. Egyikben sem dolgozza fel kimerítően, rendszeresen a politika

¹ A Theodicae-ben (I. 97.) nagy dicsőréttel emeli ki Fr. Spee jezsuita érdemeit a boszorkányperek megszüntetése körül. Spee befolyására vezethető vissza, hogy a mainzi hercegérsek is eltörlötte a boszorkányok megégetését.

alapkérdéseit, de mindenikben, különösen pedig a lengyel királyválasztásról, az állam külső és belső biztonságáról, a német fejedelmek szuverénitásáról és követküldési jogáról írt, valamint a braunschweigi uralkodóház történetének okmánytára gyanánt elkezdett Codex juris gentium diplomaticus című gyűjteménye munkájában oly határozott és világos fejtegetéseket nyújt a politikai tudomány csaknem minden fontosabb kérdéséről, hogy ezekből nehézség nélkül össze lehet állítani teljes államelméletét, amint ezt legújabban Erwin Ruck¹ meg is kísérelte.

Miért nem vállalkozott különben Leibniz egy nagyobb és rendszeres politikai tudományos munka írására, aminőt előtte Bodin, Hobbes vagy Althusius is produkáltak, ezt ismét megmagyarázza Leibniz egyénisége és épen politikai törekvésének vezéreszméje. Leibniz, mint láttuk, céltudatosan jogásznak készült, mint ilyen kívánta szolgálni hazáját. Alig végezte el azonban a jogi studiumokat, magától rájött, hogy a magasabbra törő szellemnek szűkkörű, kicsinyes a szorosan jogi pálya, a bírói vagy jogtanári állás. Mint nagy eszmékkel eltelt, a haza sorsának irányításában tetteleg résztvenni kívánó férfira tágabb, magasztosabb és sikerekben gazdagabb munkateret nyújt a politikai pálya, az államférfiúi működés. És Leibniz, aki érezte magában nagyrahivatottságát, aki a harminc éves háború által szétszaggatott, legyengített, elpusztított, elnéptelenedett Németország talpra állítását, egyesítését, céltudatos felvirágoztatását tűzte ki lelkében legfőbb ideáljává, aki tele volt hazája külső és belső

¹ Erwin Ruck: Die Leibniz'sche Staatsidee. Tübingen 1909. Ugyancsak nagy részletességgel foglalkozik Leibniz államelméletével Otto Gierke Johannes Althusius und die Entwicklung der naturrechtlichen Staatstheorien c. művében (II. kiad. Breslau 1902.). A régebbi írók közül L. államtani nézeteit ismertetik: Bluntschli: Az általános államjog és a politika története. Ford. Acsádi I. 1875. I k. 158—178.; Janet P.: A politikai tudomány története az erkölcsstanhoz való viszonyában. Ford. Lőrinc B. 1892. II. k. 461—474. Vaskos kötetben méltatja L. politikai érdemeit E. Pfeleiderer: G. W. Leibniz als Patriot, Staatsmann und Bildungsträger. Leipzig 1876.

biztosságát, a német nép jólétét biztosító eszmékkel s aki ezeket maga megvalósítani vágyott, úgy érezte, hogy neki igazi élethivatása nem a jogi, hanem a politikai pálya lesz. S a körülmények szerencsés alakulata folytán sikerült is neki még egészen fiatalon a mainzi választófejedelem udvarába, majd a hannoveri fejedelmi udvarba bejutni s ott a fejedelmekkel közeli viszonyba kerülni, azoknak tanácsadó-jává emelkedni.

Így lett Leibniz csakugyan államférfi. S mint gyakorlati államférfi érezte, hogy egy merőben elméleti, tudományos politikai munkával, az állambölcsészet kidolgozásával kevesebbet használna hazájának, kevésbé tudná értékesíteni, valóra váltani haza- és népholdogító eszméit, mint a felmerült aktuális politikai kérdésekhez való hozzászólással, a hazai és a nemzetközi politika irányításával. Ez vezette abban, hogy még mint a mainzi választó tanácsosa, — pártfogója és barátja Boineburg miniszter felszólítására — megírja legelső politikai röpiratát a lengyel királyválasztás kérdéséről,¹ tehát beleszól egy akkor az egész Európa államfőit, a hatalmas XIV. Lajos francia királyt, a Habsburgokat, az orosz cárnőt legközvetlenebbül izgató nemzetközi jelentőségű kérdéshez ; ki legyen a lemondott János Kázmér lengyel király utóda. Leibniz ugyan felsőbb utasítással készítette ezt a művét, t. i. a brandenburgi választófejedelem jelöltjének, Fülöp Vilmosnak a támogatására Varsóba küldött Boineburg álláspontját kellett neki irodalmilag támogatni, azonban ezt a kötött kiindulási pontot nem tekintve, a Leibniz genialitása, helyes politikai és diplomata érzéke már itt a legfényesebben kitűnik. A mai világháború eseményei is igazolják az ezen művében kifejtett álláspontját, hogy Európának az orosz túlerjeszkedés elleni védgátul van szüksége egy önálló, az orosz hatalomtól független s lehetőleg német fejedelmi ház alatt álló lengyel államra, különösen pedig német szempontból mennyire veszedelmes lenne egy

¹ Specimen demonstrationum politicarum pro eligendo rege Polonorum
stb. auctore Georgio Ulicovio Lithuano. Vilnæ 1659 (tényleg 1669-ben).

orosz eredetű lengyel király. Ez a kis műve különben nemcsak a kidolgozás eredetisége (matematikai módszerrel, 60 pontban van kimutatva, hogy a lengyeleknek saját legjobban felfogott érdekükben nem lehet mást választaniok királlyá, mint a német herceget), de a különböző államformáknak a lengyel nemzet jellemével való összehasonlítása, az európai politikai egyensúlynak az orosz barbarizmustól megvédelése által is nagy feltűnést keltett és mesterműnek ismertetett el.

Ugyanez a gondolat, a német haza biztonságának, felvirágoztatásának célja vezette «az állam belső és külső közbiztonságáról» írt művében.¹ Ebben főleg a XIV. Lajos hódító politikája folytán a nyugatról fenyegető veszedelem elhárítása iránti eszméit fejtegeti. Nagy lelkesedéssel javasolja a birodalom szervezetének reformját, t. i. a szorosabb szövetség kötését, másfelől a francia hódítási váagnak másfelé terelése végett itt veti fel Egyiptom meghódításának eszméjét a franciák által, amit később két külön iratban² s egy kéziratban maradt tervezetben³ is ajánlott XIV. Lajosnak. Ugyancsak a német birodalom védelmének gondolata készteti, hogy XIV. Lajos a «rex christianissimus» ellen, aki ahelyett, hogy a török ellen a keresztyénség védelmére a Leibniz által is óhajtott harcot megindította volna, épen a törökkel szövetséget köt s megtámadja Hollandiát, a németektől pedig elrabolja Strassburgot, a «Mars christianissimus» című ironikus röpiratot megírja, éles gúnnyal ostromozva a francia királyt, mint «Isten igazi és egyetlen helytartóját a

¹ Bedenken, welchergestalt *securitas publica interna et externa* und *status præsens* jetzigen Umständen nach auf festen Fuss zu stellen. 1670. Legújabbán kiadva : G. W. Leibniz *Deutsche Schriften* II. kötetében 1916. (Philosophische Bibliothek 162 Bd. Leipzig.)

² *Specimen demonstrationis politicæ. — Concluditur expeditio in Hollandiam Orientis seu Aegyptum.* 1671.; *De expeditione Aegyptiacæ regi Franciæ proponenda justa dissertatio.* 1671. Ez utóbbit személyesen terjesztette XIV. Lajos elé Párisban.

³ *Concilium Aegyptiacum.* Nyomtatásban teljesen kiadva először a *Klopp* II. kötetében 1864.

földi dolgokban», aki «mindig háborút visel és mégis mindig van pénze».

De ha igazat adunk is Ruck-nak, hogy Leibniz elsősorban államférfi és csak azután állambölcsész (Staatstheoretiker), viszont azt is el kell ismerni, hogy Leibniznak, mint, aki minden dolognak a legmélyére igyekezett leszállni, megvolt a maga bölcsészeti felfogása az államról, annak céljáról, vezérelveiről, vagyis Leibniznak volt önálló és teljes államelmélete. Ez az államelmélet azonban abban tér el az ő korában uralkodó államelméletektől, a Grotiusétól, Hobbesétól, a Bossuetétől, hogy nem spekulatív levezetés eredménye, hanem ízig-vérig gyakorlati megfigyelés és tapasztalatok leszűrődése. Amily előnyösen emelkedik ki jogbölcsészeti eszméivel is épen a gyakorlati érzéke folytán, úgy az állambölcsészetben is mesterien olvasztja össze a bölcsészeti felfogását a gyakorlati szempontokkal. Gyakorlati politikai érzéke is oly sok helyes, egészséges eszmére vezet rá, melyekkel élete alatt is nagy szolgálatot tett hazájának, de a későbbi nemzedékek részére is gazdag tárházát hagyta a megvalósításra méltó terveknek és gondolatoknak. Prófétai lélekkel a politikai tudományban is mintegy előrelátja a fejlődés útait. A jogállam, a kultúrállam és a szociálista munkásállam alapeszméi csirájukban mind fellelhetők egyes nyilatkozataiban, filozófiai kiinduláspontjához híven mindezeket összefoglalja, így lesz előde részben Kantnak, részben Fichtének, részben Benthamnek.

Az állam fogalmára, bölcsészeti magyarázatára nézve — épúgy mint a jogra vonatkozólag — Leibniz szintén a dualisztikus felfogás híve. Az állam elméletileg, metafizikai spekulatív magyarázat szerint, természeti, illetőleg isteni alkotás, az Isten országa, a Krisztus egyetemes állama. Mint tényleges alakulat ellenben, vagyis gyakorlati, reális magyarázat szerint az embereknek szerződés által létesült társasága a jogbiztonság fenntartására.

Leibniznál, mint vallásos lelkületű gondolkodónál, aki metafizikájában Istent, mint a monaszok monaszát, a világ-egyetem teremtményét és urát állítja oda, csak természetes,

hogy nála az állam is, mint az Isten teremtmése szerepel. Az Isten állama, mely az összes létező államokat magában foglalja, nem egyéb, mint Isten lényének, a legfelsőbb igazságosságnak, a legtökéletesebb lénynek, az örök észnek megnyilvánulása az emberek társaságában. Ily értelemben az «isteni állam», mint az állam legtökéletesebb alakja, az állam eszménye csakugyan teokrácia, t. i. Isten a teremtője és uralkodója a világállamnak, az erkölcsi világnak.

Teljesen alaptalan lenne azonban, ha Leibnizot enniatt a racionális teológiai felfogása miatt a teokratikus állam hívének, a papuralmi eszme terjesztőjének tüntetnők fel. Leibniz kifejezett ellensége a papuralomnak, a pápa világi hatalmát nem ismeri el s később világosan elejti azt a gondolatot is, amit korábban a német fejedelmi hatalomról írt dolgozatában, akkori politikai terveinek megfelelően említ, hogy t. i. az összes keresztyén államoknak, mint a Krisztus királyságának a pápa lenne a lelki s a császár a világi feje.

Leibniz az isteni állam fogalmával csak a tökéletes állam fogalmát az állam legmagasabb eszményét akarja kifejezni, azt az államot, ami észjogilag a legtökéletesebb és örökérvényű. Ezért mondja, hogy a tökéletes isteni állam célja önmaga, t. i. a tökéletesség és a boldogság, vagyis mindenkinek a boldogsága. Az isteni államban egyenlőség és szabadság uralkodik, itt van a valódi harmónia, a béke. De épen jellemző és fenti állításunkat igazolja, hogy Leibniz isteni államában az Isten nem mint zsarnok uralkodik, ő nem önkényesen, nem *akarata*, hanem lényege, t. i. bölcsessége, igazságossága szerint kormányozza a világot. Az isteni államban is tehát a jog uralkodik, az észjog, annak legfőbb fokozata érvényesül. E legfőbb állam polgárai egyenlők, szabadok, erkölcsösek, tökéletesek és boldogok. Vagyis az állam ideálja, annak legfőbb vezéreszméje szintén a tökéletesség, erre kell törekedniök a fejedelmeknek, az államférfiaknak, hogy a tényleges állam minél jobban közeledjék ehhez az ideálhoz.

Az állam, mint tényleges alakulat az emberek tömegéből áll, azonban nem maga a tömeg alkotja az államot, ehhez

szükséges a szervezet, az alkotmány, vagyis az igazgatás, az uralkodás szervezése. Az állam népe tehát uralkodókból és alattvalókból áll. Az alattvalók engedelmességi kötelessége azonban nem az államfő, hanem az állam irányában áll fenn, mert a nép nem az államfővel szerződik, hanem a nép tagjai egymással, önmagukkal, vagyis az állammal. Az állam fogalmára, alkatelemeire tehát Leibniz a leghelyesebb nézetten van, midőn a nép és a terület mellett a *szervezetet*, az uralom és az alattvalói cselekvés szabályozását emeli ki, mint az állam lényeges elemét. Több terület egyesülése csak akkor tekinthető államnak, ha azon bizonyos uralmi szervezet (*certa quædam administratio cum aliqua et in membra auctoritate*) létezik. Ennek az *uralomnak* a kiemelése kétségtelenül vívmányszámba megy az államtudományban. Bodin ugyan már hirdeti a szuperoritást, mint az állam harmadik kellékét, de magának az uralomnak, az államhatalom szervezetének a formulázása a Leibniz érdeme.

Világosan és céltudatosan hirdeti Leibniz a ma uralkodó állambölcsészeti felfogást is, hogy az állam *személyiség*. Az állam ő nála ugyan «ársaság», de olyan, amelyben egy akarát és a személyek egysége áll fenn. *Gierke* szerint (id. m. 197.) ez az államszemélyiség Leibniznál azonos lenne az uralkodó személyével, amit egyes ifjabbkori megjegyzéseiből vél megállapíthatni. Helyesen mutatja ki ezzel szemben *Ruck* (id. m. 51. s köv. l.), hogy Leibniz későbbi kiforrott írásaiban sohasem azonosítja az államszemélyiséget az államfővel, sőt épen nagyon is világosan szembeállítja az államot az államfővel s nagyon sokszor kiemeli, hogy az uralkodó nem az állam, ő csak *egy tagja* az állannak. Leibniz határozott ellensége az abszolutizmusnak, a Hobbes elméletét nyíltan helyteleníti. Az államfő csak *első* tagja az állannak (*primaria Reipublicæ membra*), akinek nemcsak jogai, de kötelességei is vannak. Nyilvánvaló, hogy Leibniz tehát nem egy személyt, hanem személyösszességet ért az állam, mint «*civitas persona civilis*» alatt, vagyis nála már a Rousseau-féle összemély, a közakarat gondolata veti előre képét, ha nem fejezi is azt ki határozottan. Viszont a Rousseau népszuverénitási elméletét

tényleg hiába keresnők meg Leibniznál. A nép ő nála nem tulajdonosa az államhatalomnak. E tekintetben még a közép- és az újkori felfogás hatása alatt áll. A nép tagjai alattvalók, mert az állam parancsolókból és engedelmeskedőkből áll. (*Quis-quis reipublicæ vel civitatis alicujus membrum est, is, nisi imperet, subditus esse censendum est, cum civitas ex imperativus et parantibus constet.*).

Leibniz felfogása ezek szerint közvetítés az ókori állami mindenhatóság, az újkori szerződési elmélet és a modern felfogás között. Érzi, hogy az államot leghelyesebb egy személyiségnek nevezni, azonban távol tudja tartani magától, úgy az egyéniség megsemmisítését jelentő ókori állami mindenhatóságot, mint az újkori abszolutizmust, a Filmer, Hobbes vagy a Bossuet fejedelem-imádását, az államfő személyes mindenhatóságát.

Igazolja ezt az állam eredetére, illetőleg jogi igazolására vonatkozó felfogása is. Elsősorban e tekintetben is a Grotius tanítványa. Elfogadja, hogy az állam szerződésből ered, vagyis jogászilag ezzel igazolható. Az állam előtti, ú. n. természeti állapotot, amelyben a *jus strictum* uralkodik, nem a jog hiánya különbözteti meg az állami állapottól, hanem a szervezet, az állami adminisztráció hiánya. Itt sem élnek azonban jog nélkül az emberek, a Hobbes-féle *bellum omnium contra omnes*-t nem helyesli. Az érdekközösség a természeti állapotban is összehozza az embereket, csak hogy itt mindenki maga ura magának, szabad és egyenlő. Ebből az állapotból természetszerűen nő ki az állam, amely tehát nem egy fiktív szerződéssel születik meg, hanem kisebb társaságoknak (házasság, család, házközösség, község) mind nagyobbakká növekedésével. Ezek a közös érdekek szükség-szerűleg a közügyek rendezésére (*reipublicæ ordinatio*), vagyis az egyesek felett álló hatalom, egy törvényhozó felállítására vezettek, amely törvényhozó megteremti a *jus civile*t, körülírja a *libera administratio*-t, meghatározza a jutalmakat és büntetéseket s megszabja a hatóságok teendőit. A jogbiztosság létesítésén kívül a külső ellenségek elleni védekezés is elkerülhetetlenné teszi a szorosabb szövetkezést, ami

az egymás mellett élő közösségek kölcsönös szerződése, állami szervezet és az egyesek felett álló, azokat oltalmazó hatalom felállítása által történik.

Leibniz tehát nem éri be a társas ösztön felvételével, ami Grotiusnál az egyedüli államra vezető tényező, hanem ő világosan az észet is felveszi másik tényezőnek s ennyiben igazat ad Hobbesnek is. Jelentékenyen módosítja a Grotius szerződési elméletét is, amennyiben szerinte a nép nem az államfővel szerződik, nem mond le annak javára szabadságáról és jogairól, hanem a nép tagjai önmagukkal vagyis az állammal szerződnek. E részben tehát Hobbestól is eltér s inkább Locke-kal van egy nézetén, azzal az eltéréssel, hogy Locke szerint a nép az igazságszolgáltatási jogáról mond le az államalkotó szerződésben s ezt ruházza át a közhatalomra, míg Leibniz szerint az államalkotó szerződés által a nép a maga «*summa potestas latens*»-ét az államra, vagyis a törvényhozásra ruházza s ennek fogad engedelmeségi köteleességet. Leibniz helyesen mutat rá a szerződési elmélet azon hibájára, hogy a népről még az állammá alakulás előtt, mint egységről beszél, holott a természeti állapotban a nép tagjai csak mint egyesek jönnek tekintetbe.

Leibniz szerint tehát a szerződési elmélet nem elég az állam eredetének megmagyarázására. Az állam, mint tényleges fejlemény jogászai érvekkel meg nem oldható, hanem az etikai, lélektani és történeti magyarázat együttesen vezethet teljes eredményre.

Az állam céljára nézve Leibniz színtén hű marad összeegyeztető felfogásához. Az antik államfelfogást, az Aristoteles teleológikus célelméletét, a keresztyén erkölestani felfogást a Grotius jogászai álláspontját és a Descartes, Spinoza és Hobbes mechanikus világfelfogását igyekszik összekötni, vagyis mindenkiket megfelelően érvényesíteni. Eszményileg az állam célja az isteni tökéletesség s az ebből származó boldogság, felicitás. A földi tényleges állam első célja «a közös biztosság, kívánatos volna azonban, ha az állam valamivel többet nyújtana a biztosságnál, t. i. a boldogságot és erre törekedni is kell; de a biztosság a leglényegesebb,

enélkül a közjólét lehetetlen». A külső biztosságon kívül feladata az államnak a belső biztonság s a szabadság garantálása is. A jogállam fogalma, az állam, mint jogalkotó és jogfenntartó társaság gondolata, amit a magyar Pulszky Ágost hirdet, íme csirájában megvan Leibniznál. A politikai szabadság, a gondolat, a vallás- és lelkiismereti szabadság, mint az eszes lények (âmes raisonnables) természetes és örök joga a szabad gazdasági tevékenység szintén folyományai az állam jogi céljának. A jogi cél azonban csak egyik oldala az állam feladatainak. A boldogság, a minél több ember jóléte, a földi államnak is feladatává teszi az anyagi és a szellemi jólétről gondoskodást.

Igy lesz az állam Leibniz rendszerében nem merő jogállam, de kifejezetten jóléti, gondozó állam is, melynek feladata a polgárok egészségéről, a szegényügyről, a kereskedelem és ipar szabályozásáról (kiadási- és luxus-törvények), épúgy a szellemi és erkölcsi haladásról, az iskolaügyről, a tudomány és művészetek gondozásáról is gondoskodnia. A tudomány és művészetek pártolása különösen a fejedelmek magasabb kötelessége. Ezekből az egészséges üdvös gondolatokból alkotja meg a Leibniz tanítványa, Wolff, az ú. n. rendőr-állam, az atyáskodó-állam fogalmát, ami magának Leibniznak, aki bátor híve a szellemi és politikai szabadságnak, egyáltalán nem volt ideálja s maga tiltakozott volna legjobban ellene.

Az államformák közül Leibnizot hajlama, állása és gyakorlati felfogása a monarchia felé vonzották. Nem helyteleníti ugyan a demokráciát és az arisztokráciát sem, de ezeknek hátrányait a lengyel királyválasztásról írt művében elég határozottan és általános vonatkozással kiemeli. Különösen élesen mutat rá az oligarchia veszélyeire, ami az arisztokráciáknak rendszerinti következménye. A demokratikus államforma szerinte csak kis államnak való, nagyobb államban a monarchia a természetes és gyakorlatias forma. A monarchiák közül azonban Leibniz határozottan a korlátolt, vagyis az alkotmányos monarchia híve. Általános bölcészeti elveiből is ez folyik. Az önkényes hatalom egyenes ellentétben

áll a józan ész uralmával; ¹ az isteni államban is Isten nem önkényesen, hanem mint a világ atyja, jósága, szeretete és bölcsessége szerint uralkodik. A zsarnoki uralom ellenkeznék Isten lényegével. A tényleges államban is a fejedelemnek nem szabad abszolút hatalommal uralkodnia, úgy hogy ennek megakadályozása iránt biztosítékokról kell gondoskodni. Az első ily biztosíték, hogy a fejedelem az etika és a vallás által bensőleg legyen megkötve a visszaélésekkel szemben. «A fejedelemnek meg kell érdemelnie azt a véletlent, hogy trónra született.» De köti a fejedelmet maga a törvény, melynek ő is alatta áll. A nép ellenállási jogát, mint végső biztosítékot szintén elismeri, bármennyire helyteleníti különben az erőszakot. Nyíltan kifejzi, hogy «azok a fejedelmek, akik az alattvalóik feletti hatalmukkal visszaélnék soha sincsenek biztonságban a gyilkos tőre ellen.» «Jó volna, ha a fejedelmek meg volnának győződve a népek ellenállási jogáról, viszont a népek meg volnának győződve a vak engedelmesség szükségéről. Mindazáltal körülbelül Grotius nézetét vallom, hogy rendszerint engedelmeskedni kell, a felkelés okozta bajok rendesen nagyobbak, mint azok az okok, amik erre vezettek. Azonban, ha a fejedelem ily visszaélésre ragadtatja magát és az államot ily veszélybe dönti, a tűrés kötelessége megszűnik. De ez az eset igen ritka.» ² Másutt még élesebben mondja: «A népek nem kötelesek tönkretenni magokat egyetlen ember szeszélye vagy roszasága miatt. Ellenállásra azonban csak akkor szabad gondolni, ha a dolgok a végső végletekig jutottak.» ³

Pfleiderer és Janet tehát túlóznak, midőn azt állítják, hogy Leibniz politikai eszménye körülbelül a XVIII. század felvilágosult önkényuralmában valósult meg, melynek II. Friyes a mintaképe. Igaz, hogy a demokrácia iránt Leibniz-

¹ Le pouvoir arbitraire est ce qui est directement opposé à l'empire de la raison. *Klopp* VIII. 267—274.

² Boineburghoz írott levele 1695-ből. Közli *Guhrauer*: Leibniz Biographie II. 30.

³ Burnet de Kenney-hez írott levele 1706-ból. Közli *Guhrauer* fent id. h. II. 305.

nál egyáltalán nem találhatunk semmi melegséget, viszont az önkényuralom ellen a fentebbiek szerint eléggé határozottan állást foglal. Inkább azt mondhatnók, hogy az ú. n. korlátolt alkotmányos monarchia lebeg az ő szemei előtt eszmény gyanánt, úgy mint azt Hegel rajzolja s a XIX. század valósítja meg. Kitűnik ez abból a szép nyilatkozatából is: «azért, mert az ember a valódi szabadságot szereti, ez okból még nem republikánus, mert az észszerű szabadság jobban van biztosítva ott, ahol a király és a gyűlekezetek kezei jó törvények által vannak megkötve, mint, ahol a tömeg kezében van az önkényes hatalom.»¹ Az azonban bizonyos, hogy II. Frigyes hű tanítványa akart lenni Leibniznak, eszméit, intelmeit folyton maga előtt tartotta s a porosz királyság, amelynek kieszközlésében Leibniznak, mint diplomatának tevékeny és jelentős szerepe volt, gyakorlatilag megvalósította a Leibniz politikai eszméinek nagy részét.

Leibniznak, mint a jogbölcészeti, úgy a politikai eszméi tekintetében is egyik legnagyobb érdeme, a túlzásoktól való higgadt tartózkodása, a fantasztikus, kivihetetlen tervek, az elvek túlhajtása helyett mindig a mérsékelt, a kivihetőségre épített reális gondolkozása, a többször említett gyakorlatias szelleme. Politikai eszméi legnagyobbbrészt tényleg valóra lettek váltva, mert azok csakugyan életrevalók, megvalósíthatók és hasznosak voltak.

A német *birodalmi* politikának, a német fejedelemségek, hercegségek szorosabb szövetségbe olvasztásának, a mai *szövetséges államformáknak*, a császári és fejedelmi hatalom összhangba hozatalának kétségtelenül ő az első bátor és következetes szószólója. Mindenesetre találóan magasztalja őt nemcsak a tudományos világ (Pfleiderer, Ruck), de az egész német közvélemény, mint a német egység előharcosát s Németország európai és világpolitikai hivatásának apostolát.

Ugyancsak beváltak a *szociálpolitikai* eszméi, javaslatai is. A közegészségügynek állami feladattá tétele, a szegény-

¹ Burnet de Kenneyhez írott levél 1701-ből. Közölve Klopp VIII. 270–276.

ügynek állami szabályozása, a koldusok és csavargók munkára szorítása, a kereset nélküli munkások részére állami műhelyek létesítése, szerencsétlenségek esetére balesetbiztosítás, mindezek korunkban közkeletű szociálpolitikai intézmények, melyek első megpendítése a Leibniz messze jövőbe látó, gyakorlatias szellemének érdeme. Valósággal előharcosa az állami szociáлизmusnak, a «szociális állam» gyakorlati megvalósításának, aki azért is javasolja az állami műhelyek létesítését, hogy a «gazdag kereskedők ne zsákmányolják ki a szegény munkásokat».

Mint *kultúr-politikus* a nevelés-ügynek állami feladattá tétele, az akadémiák alapítása, a vallás-erkölcsi képzés hangsúlyozása szintén oly reális és nagyjelentőségű eszméi, melyek szintén uralkodó eszmék és intézmények lettek korunkban.

Mint *egyházpolitikus* egy szép és nagy gondolatért harcolt egész életének keresztyén felekezetek uniójáért. Ez a nagyszabású törekvése azonban, mint ismeretes, hajótörést szenvedett, nemcsak a római katolikus és protestáns, de a protestáns felekezetek unióját sem sikerült a rengeteg irat, levél, személyes tárgyalások révén sem kivinnie. Az utóbbi azonban, t. i. két protestáns felekezet egyesítése mégis diadalt aratott száz év múlva legalább Németországban. Ugyancsak uralkodó elv lett korunkban a házassági jognak az egyház kezéből az állam hatáskörébe helyezése, amit Leibniz — jóllehet az ő idejében ez merész reformeszmének tűnt fel — egy értekezésében a leghatározottabban vitat. (*Jus statuendi de validitatibus matrimoniorum radicaliter pertinet ad republicam*).¹

¹ A rendkívül érdekes értekezése Leibniznak 1673-ban még fiatal korában párisi tartózkodása alatt készült, először csak 1865-ben jelent meg nyomtatásban Foucher de Careil *Oeuvres de Leibniz* VI. kötetében, majd Klopp III. köt. 115–208. ily címmel: *De matrimoniorum principum Germaniae protestantium in gradibus solo canonico jure prohibitis validitate Leibnitii Dissertatio*. Az értekezés egy érdekes gyakorlati eset alkalmából készült, melynek megoldása úgy magánjogi, mint kánonjogi s főleg közjogi szempontból felette fontosnak tűnt fel, különösen a protestáns feje-

A német birodalom sajátos államszerkezetének, a «szövetséges állam» (Bundesstaat) fogalmának kiépítéséhez Leibniz szintén jelentékenyen hozzájárult. Ezt a kérdést érinti elsősorban a *De jure suprematus ac legationis principum Germaniae* (1677.), című híres értekezése, mely részben már nemzetközi jogi vonatkozású is. Az annak idején nagy fel-tűnést keltett értekezés a német fejedelmek követküldési jogosultságát vitatja a francia királynak ezt kétségbevonó álláspontjával szemben. A nymwegeni kongresszusra ugyanis XIV. Lajos csak a német választófejedelmek követküldési jogát ismerte el, a lotharingiai, brandenburgi és

delmek házasságának érvénye tekintetében. Leibniz nem is az eset eldöntésére, hanem annak ily általános elvi jelentőségére akarja felhívni a figyelmet. A vitás eset különben az volt, hogy Keresztély Lajos mecklenburgi herceg még protestáns korában házasságra lépett fivére leányával, Krisztina Margittal. Mikor a herceg néhány év múlva katholizált, kieszközölt egy pápai brévé, mely szerint ez a házassága miután kánonjogi rokonsági tilalom ellenére pápai diszpenzáció nélkül kötött, érvénytelennek nyilvánított s a herceg új házasságkötésre jogosított, amit meg is kötött bizonyos Chatillon asszonnyal. Néhány évvel később a herceg ennek a második házasságának a felbontását kérte s első házasságának újból elismertetését. Leibniz az eset eldöntése tekintetében helyesen azt vitatja, hogy az első házasság minden vonatkozásában érvényes volt és az is maradt s a második házasság volt semmis. Erélyesen kiemeli, hogy a protestáns fejedelmek házasságára nézve a kánoni jog szabályai nem alkalmazhatók, mert akkor igen sok házasság tiltott akadályok miatt érvénytelen lenne, ami főleg a trónörökösödés szempontjából rengeteg bonyodalmakat és veszedelmeket idézne fel. Élesen vitatja azt is, hogy a protestáns fejedelemnek s általában bármely protestáns házasságnak katolikus hitre áttérése a házassága érvényére nem lehet kihatással. Pápai diszpenzáció kérése pedig protestánsok részéről lehetetlenség, a házasság kötésének érvényére nézve tehát általában a megkötés idején létező jogállapot irányadó. Az ellenkező felfogás a családok nyugalmét örökös veszéllyel fenyegetné s az önkényes elválások sorát idézné elő. Abszolút meggyőző ok pedig Leibniz szerint, ami bennünket épen legjobban érdekel, hogy a házasságok érvényességének megállapítása és a feletti határozat *elvileg az államra tartozik*, ha ez a jog koncesszióképen az egyházra lett is átruházva. Különösen a protestáns fejedelmek legyenek felszabadítva a kánonjogi házassági szabályok alól, a passau-i és westfáliai béke értelmében is. L. részletebben G. Hartmann id. m. 48—51.

pfalz-neuburgi fejedelmek küldötteit nem mint követeket, csak mint deputátusokat volt hajlandó elfogadni. Ez ellen a német fejedelmeket kétségtelenül sértő felfogás ellen száll síkra Leibniz s itt is, mint más kérdésekben, általános és elvi alapon kísérli meg a megoldást. Álláspontja, mely akkor-tájt újszerű, ma azonban az általános államjogi irodalomban eléggé ismerős, bár erősen vitatott, abban áll, hogy a szuverénitás fogalma nem határozható meg mereven, iskolás sablonszerűséggel, hanem az elasztikus, a történeti fejlemények alapján változatosan kibontakozott fogalom, ami alkalmazkodik az államelméletben uralkodó felfogásokhoz. Vagyis Leibniz a német birodalomban történetileg kialakult állapotokat szem előtt tartva, különbséget kíván tenni *suprematus*, azaz teljes szuverénitás és *superioritas*, azaz a kisebb államokat, illetőleg fejedelmeket megillető szuverénitás közt. A teljes szuverénitás Németországban, mint szövetséges államban (az ő idejében ugyan még helyesebben állam-szövetségben) megilleti a császárt, kinek a fejedelmek, mint közöttük elsőnek, hűséget és engedelmességet fogadnak, azonban maguk a fejedelmek is szuverének, nemcsak a tényleges hatalmuknál, uralkodási joguknál fogva, de történeti jogon is. A német fejedelmek nem jövevények, ők a régi német királyi nemzetségekből származnak; a jelenlegi legelső uralkodó-családok, a Habsburgok és a Capetingek, nem előkelőbbek, mint a legtöbb német fejedelmi családok. Tényleg a német birodalom mai alkotmánya, lehet mondani, Leibniznak ad igazat, a német fejedelmek, a tagállamok rész-szuverénitása a kiinduláspontja a német szövetséges államnak.

Szorosan a nemzetközi jogra vonatkozólag Leibniz nem hagyott ránk jelentősebb eszméket vagy javaslatokat. És mégis Leibniz működése a nemzetközi jogban is vágott nyomokat s épen e részben lett úttörő egy nagyobb arányú művével. A *Codex Juris gentium diplomaticus*, 1693. és az ennek második kötete gyanánt kiadott *Mantissa codicis juris gentium diplomatici*, 1700. tulajdonképen az első forrásgyűjteménye a *tételes* nemzetközi jognak. Ezt a nagy gyűjte-

ményes munkát Leibniz a welf-uralkodóház történetének megírásához, mint anyaggyűjteményt állította össze. Három évi utazásának Német- és Olaszországban, főleg a müncheni, bécsi és a modenai könyvtárakban és levéltárakban tett bűvárkodásainak eredménye a két vaskos kötet, mely a XV-ik századig az európai nemzetek jogára vagy a tudományra fontossággal bírónak látszó okmányokat, szerződéseket tartalmazza. Első forrásmunka, mely nem egy nemzet jogára vonatkozó, hanem egyetemes jogtörténeti adatokat kíván rendszeresen összegyűjteni és a pozitív nemzetközi jog megírásához anyagot nyújtani.

E gyűjteményes munkának az előszava érdekel minket. Itt foglal állást világosan és határozottan Leibniz Puffendorffal szemben a nemzetközi jog léte és köre kérdésében. Puffendorf állítja fel ugyanis a tételt, hogy pozitív nemzetközi jog nem létezik és nem is létezhetik, az csak a természetjogi elvek alkalmazása a nemzetközi viszonyokra. Észjogi természetjog tehát van, de tételes nincs, a nemzetközi szerződések sem alkothatnak valóságos jogot, mert nincs felsőbb hatalom, mely jogsértésekkel szemben ezen szabályok megtartásáról gondoskodik. Leibniz ezzel szemben határozottan hirdeti, hogy jog van az államon kívül és az állam előtt is s így a nemzetek között is létezhetik és létezik is *tételes nemzetközi jog*, melynek szabályai époly érvényesek, mint az egy állam által alkotottak, ha minden jog egy felsőbb hatalmat feltételez, kérdi Puffendorftól, honnan veszi ez a hatalom a jogot, ily kötelező szabályok kibocsátására? Ugyanitt enlíti meg Leibniz, hogy a jog nem lehet minden népnél és minden időben azonos, amely tétel ugyan látszólag ellentétben áll észjogi felfogásával, azonban mint a történeti tényeknek s a mai helyes jogbölcészeti felfogásnak megfelelő, Leibniz kitűnő gyakorlati jogérzékének szintén hatalmas bizonyítéka.

A tételes nemzetközi jog legfőbb kérdésében, a háború és béke tárgyában Leibniz nem hagyott ránk elméleti fejtegetéseket, azonban annál világosabban kifejti, mint gyakorlati politikus, mint a német birodalom külső és belső bizton-

ságán aggódó hazafi ez iránti nézeteit a *Securitas publica externa et interna* c. már említett politikai iratában. Ebben a sok tekintetben nevezetes művében fejti ki a német birodalom és Európa viszonyát s külpolitikai eszméit. Az egyetemes harmónia hirdetője, a kiegyenlítésnek nagy mestere a nemzetközi politikában is ezeket az elveket kívánja megvalósítani. A westfáliai béke szellemében, mely az európai egyensúly elvét állítja fel, de a német birodalom megerősödése, felvirágzása érdekében is, elsősorban pedig a francia hódító politika leszerelése céljából javasolja az *európai keresztyén államok szövetségét*, ami biztosítaná a művelt világ békéjét. A béke eszméje tehát az, mi Leibniznak úgyis mint metafizikusnak, úgyis mint gyakorlati politikusnak legszebb álma és ideálja. De mint német hazafi egy más, nagy eszmét is kapcsol ehhez.

A nemzetközi béke, az európai politikai egyensúly nem képzelhető és nem biztosítható másként, mintha az európai államszövetség súlypontját *Európa közepére* (das Mittel von Europa), vagyis *a német birodalomra* helyezzük, a szövetség «örök békéjének» kezesévé Németországot tesszük. A ma dúló nagy világháborúban kipattant «Mitteleuropa» eszméje és neve is íme megvan Leibniznál. Az ő agyában születik meg a gondolat, hogy az európai népek közt a vezető szerepre Németország van hivatva és pedig nemesak földrajzi helyzeténél fogva, de «a német szellem egyetemességénél» fogva is. Méltán ünnepelte azért most halálának kétszázadik évfordulóján Leibnizot az egész német közvélemény, mint a német világpolitika mesterét (Deutsche Juristen-Zeitung 1916 nov. 1.) s bizonyára ennek köszönhető a Leibniz német műveinek legújabb (1916) kiadása is.

Bármennyire híve azonban Leibniz úgy elméletileg, mint gyakorlatilag a békének, bárminő szép képet rajzol az európai népek harmóniájáról, a rideg valóság, a diadalokra áhító «napkirály» rút politikája őt is eléggé kiábrándította az örök béke felőli álmaiból. Úgy, hogy ő aki XIV. Lajossal személyesen óhajtott tárgyalni Egyiptom meghódítása felől, a «Mars christianissimus» rablóhadjáratain felháborodott lélekkel leg-

határozottabb ellensége lesz ennek s élete végén mindent elkövet a Franciaország elleni háború érdekében. (K. Fischer 9. l.) Ennek a keserű csalódásnak, a háború nélkülözhetetlenségének a látása készteti aztán, hogy az «Einige patriotische Gedanken» (1697) c. rövid iratában mintegy az általános védkötelezettség, a német militarizmus« megalapítója» tűnik fel (L. Vaterland und Reichspolitik. Leibniz Deutsche Schriften II. előszó, XXIII.). «A hazának — úgymond — nagy szüksége van rá, hogy kiváló lelkű fiai legyenek, akik alapos csatákban, ostromokban, hajózásban a szomszédokkal versenyezni tudjanak.» A vitézség erényét azért be kell plántálni a lelkekbe s a testet meg kell edzeni mindenféle fáradtság elviselésére. Különösen fontos ezért az ifjúságot mindenemű testedzéssel erősíteni, a hadi dolgokban is gyakorolni (durch Wachen, Schanzen und andere Kriegsgeschäfte), rendi különbség nélkül. Mert «azt vélem, hogy mindenkit, a fejedelemtől a szolgáláig, alkalmassá kell tenni, hogy a hazának szükség esetében hadiszolgálatot is tudjon teljesíteni.»

Ime a presztabiliált harmónia, az isteni állam hirdetője, maga kénytelen a háborút, az arra készülést ajánlani, ha a haza érdeke úgy kívánja. Leibniz lelkében, a maga által átélt világesemények (török és francia háborúk) hatása alatt végbement az a nagy fordulat, amit ma az angol népnél szemlélhetünk. A világbéke hirdetőjéből a militarizmus híve lett. De Leibniznál ennek megvan az érthető és hogy mondjuk, erkölcsileg menthető lélektani magyarázata. Ha a haza biztonsága, jóléte van veszélyben, ha hódításra éhes, telhetetlen, irigy népek fenyegetik vagy éppen megtámadják a hazát, a béke apostolától is erkölcsi kötelesség a védelmi háború hirdetése. S ha Leibniz ma élne, mikor az általa oly híven szolgált hannoveri fejedelmi ház egy késői gyenge utóda az angol trónon képes volt a vérrokon brandenburgi ház ivadéka, az ő vérszerinti unokafivére ellen titkos aknamunkával egy fojtó hálót készíteni, mikor a szabadsághirdető és antimilitarista angol nemzet képes volt egy igazi világszövetséget összehozni a testvér német nemzet

szabad fejlődésének megakadályozására, ma Leibniz is ajkára venné a keresztyén-ellenes, de teljesen érthető német jelszót: Isten büntesse meg Angliát! Ma Leibniz is örömmel látná, hogy az ő tudományos célú fizikai tervezetei, a víz alatt repülő hajó és az «ezerszeresen összepréselt levegővel» hajtott légi hajó¹ miként valósultak meg és mily rettenetes hadieszközökké váltak s miként képezik ma a német birodalom és hű szövetségeseinek legtöbb védőfegyvereit.

Leibniz jogbölcseészeti és politikai eszméinek felelevenítése és áttekintése — úgy érzem — nem volt hiábavaló és felesleges. Ha eszméi, alapfelfogása, különösen az észjogi és teológiai keret, melybe azokat öltözteti, a mai kritikai szemmel nézve, elavultaknak tűnnek is fel, másfelől úgy a jogbölcseészetben, mint a politika tudományában sok kérdésre nézve még ma is figyelembe veendő, élvezetesek és tanulságosak fejtegetései. De ha még ettől is eltekintenénk s a mai, gyökerestől megváltozott jogi és politikai viszonyok között a Leibniz eszméit egyáltalán nem fogadnók el aktualisaknak, a vele való foglalkozás akkor is szükséges és hasznos ma is. Mert két alapgondolatát, jogbölcseészetének és politikájának két vezető irányelvét csakugyan nem nélkülözhetjük, ezeket az ő halála óta lefolyt két század jogi és politikai tudományos világa csakugyan magáévá tette és mind tökéletesebben megvalósítani igyekszik. Az egyik ma is élő vezérelve: a jogásznak és politikusnak minél alaposabb bölcseészeti készsége legyen, ami a jó (perfect) jogász és a valódi politikus (az államférfi) előfeltétele. A bölcseészeti ismeretek, a filozófiai szellem képesíti a jogászt és a politikust arra, hogy a jognak és az államtannak tételeit, szabályaiknak óriási tömegét egységes rendszerbe tudja összefoglalni, mindig és minden vitás kérdésben elvi alapra tudjon helyezkedni, a jogi és politikai tételeket egységes és helyes világnézettel szemlélje s így harmónikusan, helyesen tudja azokat értékelni.

A másik ily vezérelv: a jog és a politika gyakorlati

¹ *Hinrichs* id. m. 16 l.

jelentőségének, a való élet szükségleteinek, követeléseinek felismerése és azokra való egyenlő tekintet. A jog tanításában, tanulásában, a jogszabályok alkalmazásában, a politikai ügyekben, az állam ügyeinek intézésében ne legyünk egyoldalú elméleti emberek, hanem folyton tartsuk szem előtt a jog gyakorlati célját, a közjót, a közérdeket, a *salus rei publicæ*-t.

A mélyebb filozófiai kiindulási pont s a gyakorlatiasság, a célszerűség s a gazdasági tekintetek együttes és egyenlő figyelembevétele sem zárják ki, sőt kiegészítik és kiegyenlítik egymást. A látszólagos ellentéteknek ezt a *kiegyenlítését*, összeegyeztetését, a harmóniára törekvést, mint az egész leibnizi filozófia sarkpontját, nekünk jogászoknak és politikusoknak ma is és mindig szem előtt kell tartanunk. A jog tudományos művelésében igyekezzünk gyakorlatiasak is lenni, a társadalmi élet követelményeit is tekintetbe venni, viszont a jog gyakorlati alkalmazásánál ne tévesszük szem elől az elveket, a jog és az állam legfőbb alapelveit. Igyekezzünk tehát mindig harmóniában lenni önmagunkkal és harmóniát teremteni magunkon kívül.

Ezekért a szép és hasznos tanulságokért bizonyára méltó volt lelkünkbe idézni a jogász és politikus Leibniz emlékezetét.
